

Κωνσταντίνος Κ. Παπουλίδης

Η σημασία των αρχείων της Ρωσίας για την ελληνική ιστορία

*Ως σήμερα δεν δημοσιεύτηκε κανένας επιστημονικός
κατάλογος των ελληνικών χειρογράφων στην Ε.Σ.Σ.Δ.*

B.L. Fonkič, *Ελληνικά* 29 (1976) 378

1. Τα αλλεπάλληλα ταξίδια εργασίας, τα οποία πραγματοποίησα στην πρώην Σοβιετική Ένωση, ως ερευνητής του Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, μου έδωσαν τη δυνατότητα να εργαστώ στα αρχεία της Μόσχας και της Πετρούπολης. Αποτέλεσμα των αναδιφήσεων και των ερευνών μου ήταν να δημοσιεύσω αρκετές μελέτες, που έχουν σχέση με τη μεταβυζαντινή και νεότερη πολιτική και εκκλησιαστική ιστορία του Ελληνισμού¹. Σε πολλές περιπτώσεις οι αρχειακές πληροφορίες από την πρώην Σοβιετική Ένωση διασταυρώθηκαν με παράλληλες πληροφορίες από τη χώρα μας. Ότι ακολουθεί γράφτηκε για να βοηθήσει τους νεότερους Έλληνες ερευνητές.

2. Το 16. αι., με την ενοποίηση της Ρωσίας, επί Ιβάν του Τρομερού (1534-1584), σε ένα κράτος, με πρωτεύουσα τη Μόσχα, άρχισε η οργάνωση του *Βασιλικού Αρχείου*, όπου φυλάγονταν τα έγγραφα διαφόρων πριγκίπων από τις μεγάλες πόλεις (Τβερ, Ριαζάν, Γιαροσλάβ κλπ.). Το 18. αι., ύστερα από τις μεταρρυθμίσεις του Μεγάλου Πέτρου, τα κρατικά αρχεία χωρίστηκαν σε δύο κατηγορίες: στα *κοινά αρχεία* και στα *Γενικά Αρχεία Παλαιών Κρατικών υποθέσεων*, όπου περιλήφθηκε και το αρχείο του υπουργείου εσωτερικών. Το 19. αι. δημιουργήθηκαν: τα *αρχεία του Γενικού Επιτελείου* (Μόσχα, 1819), τα *αρχεία του Υπουργείου Δικαιοσύνης* (Μόσχα, 1852) και τα *αρχεία των Στρατιωτικών Επιτελείων* (Μόσχα, 1867). Τέλος, στα τέλη του 19. με αρχές του 20. αι. δημιουργήθηκαν τα ακόλουθα

¹ Κατάλογο δημοσιευμάτων μου βλ. στο έργο μου: Κ. Κ. Παπουλίδης, *Ο Ελληνικός κόσμος του Αντωνίνου Kapustin (1817-1894)*, Θεσσαλονίκη (ΙΜΧΑ) 1993, σσ. 190-199. Εξάλλου, τη "Συνοπτική αναγραφή ελληνικών χειρογράφων και εγγράφων της βιβλιοθήκης Lenin της Μόσχας" βλ. Κ. Κ. Παπουλίδης, *Θεολογία* 52 (1981) 481-499 και Κ. Κ. Παπουλίδης, *Ελληνορωσικά, Συλλογή μελετών ελληνορωσικών θεμάτων παιδείας και πολιτισμού της μεταβυζαντινής και νεότερης εποχής*, Θεσσαλονίκη (Κυριακίδης) 1988, σσ. 13-32. Τη "Συνοπτική αναγραφή ελληνικών κωδίκων της συλλογής του Ρωσικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Κωνσταντινουπόλεως" βλ. στο έργο μου: Κ. Κ. Παπουλίδης, *Το Ρωσικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Κωνσταντινουπόλεως (1894-1914)*, Θεσσαλονίκη (ΙΜΧΑ) 1987, σσ. 189-223. Τέλος, τη "Συνοπτική αναγραφή ελληνικών χειρογράφων τα οποία ανήκαν στον Αντωνίνο Kapustin", βλ. στο Παράρτημα της μονογραφίας μου: Κ. Κ. Παπουλίδης, *Ο ελληνικός κόσμος του Αντωνίνου Kapustin (1817-1894)*, σσ. 123-132.

αρχεία: του Κρατικού Συμβουλίου, της Επιτροπής των υπουργών, του Υπουργικού Συμβουλίου, της Γερουσίας, της Δούμας (Βουλής), του υπουργείου Εξωτερικών, του υπουργείου Γεωργίας, του υπουργείου Οικονομικών, του υπουργείου Παιδείας, του υπουργείου Ναυτικών, του Κρατικού Ελέγχου, του Ανωτάτου Αυτοκρατορικού Δικαστηρίου (όπου στο 3. Τμήμα του συναντά κανείς όλα τα γεγονότα που συνέβησαν στο εσωτερικό της χώρας, δηλ. το αστυνομικό δελτίο, από το 1826 ως το 1880), και, τέλος, τα αρχεία της Ιεράς Συνόδου².

3. Την 1 Ιουνίου 1918 ψηφίστηκε διάταγμα “για την αναδιοργάνωση και δημιουργία κεντρικού φορέα αρχειακών υποθέσεων”. Δημιουργήθηκε η *Κεντρική Διοίκηση των Αρχείων*, που υπαγόταν στο υπουργικό συμβούλιο, η οποία είχε τα ακόλουθα *Κεντρικά Κρατικά Αρχεία*:

1. Το Κεντρικό Κρατικό Αρχείο της Οκτωβριανής Επανάστασης, των Ανωτέρων Οργάνων της Κρατικής Εξουσίας και των Οργάνων της Κρατικής Διοικήσεως της ΕΣΣΔ (Μόσχα).
2. Το Κεντρικό Κρατικό Αρχείο της Εθνικής Οικονομίας της ΕΣΣΔ (Μόσχα).
3. Το Κεντρικό Κρατικό Αρχείο του Σοβιετικού Στρατού (Μόσχα).
4. Το Κεντρικό Κρατικό Αρχείο του Πολεμικού Ναυτικού της ΕΣΣΔ (Πετρούπολη).
5. Το Κεντρικό Κρατικό Αρχείο Λογοτεχνίας και Τέχνης της ΕΣΣΔ (Μόσχα).
6. Το Κεντρικό Κρατικό Αρχείο Παλαιών Εγγράφων (Μόσχα).
7. Το Κεντρικό Κρατικό Ιστορικό Αρχείο της ΕΣΣΔ (Πετρούπολη).
8. Το Κεντρικό Κρατικό Αρχείο της Στρατιωτικής Ιστορίας της ΕΣΣΔ (Μόσχα).
9. Το Κεντρικό Κρατικό Αρχείο Κινηματογράφου και Φωτογραφίας της ΕΣΣΔ (Μόσχα).
10. Το Κεντρικό Κρατικό Αρχείο Ηχογραφήσεων της ΕΣΣΔ (Μόσχα) και
11. Το Κεντρικό Κρατικό Αρχείο Επιστημονικών και Τεχνικών Εγγράφων της ΕΣΣΔ (Μόσχα)³.

4. Μια άλλη ενότητα αρχείων ανήκε στην Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ· αυτά είναι:

1. Το Αρχείο της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ (Μόσχα και Πετρούπολη).
2. Η Βιβλιοθήκη της Ακαδημίας Επιστημών και το Τμήμα Χειρογράφων και σπανίων βιβλίων της (Πετρούπολη).
3. Το Αρχείο του Ινστιτούτου Ιστορίας της ΕΣΣΔ (Πετρούπολη).
4. Το Αρχείο του Ινστιτούτου Ρωσικής Φιλολογίας της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ <Οίκος Ρούσκιν> (Πετρούπολη).
5. Το Αρχείο του Ινστιτούτου Παγκοσμίου Φιλολογίας της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ <Α. Μ. Γορ'κij> (Μόσχα).

² Για περισσότερα βλ. Patricia Kennedy Grimsted, *Archives and Manuscript Repositories in the USSR, Moscow and Leningrad*, New Jersey (Princeton University Press) (1972), σσ. 5-22, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

³ Για περισσότερα βλ. Patricia Kennedy Grimsted, *ό.π.*, σσ. 23-60 και 119-195.

6. Το Αρχείο του Ανατολικού Ινστιτούτου της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ (Πετρούπολη).
7. Το Αρχείο της Γεωγραφικής Εταιρείας της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ (Πετρούπολη).
8. Το Αρχείο του Εθνογραφικού Ινστιτούτου της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ <N. N. Mikluho-Maklaja> (Πετρούπολη).
9. Το Αρχείο του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ (Πετρούπολη) και
10. Το Αρχείο του Ινστιτούτου Ρωσικής γλώσσας της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ (Μόσχα)⁴.

5. Μια άλλη ομάδα αρχείων ήταν τα λεγόμενα *ειδικά αρχεία*: αυτά είναι:

1. Τα αρχεία του κομμουνιστικού κόμματος:
 - α) Το Κεντρικό Κομματικό Αρχείο του Ινστιτούτου Μαρξισμού-Λενινισμού, της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ενώσεως (Μόσχα).
 - β) Το Κεντρικό Αρχείο της Πανερωσιακής Λενινιστικής Κομμουνιστικής Ενώσεως των Νέων (Μόσχα).
2. Τα αρχεία του υπουργείου εξωτερικών της ΕΣΣΔ:
 - α) Το Αρχείο της Εξωτερικής Πολιτικής της ΕΣΣΔ (Μόσχα). (Περιέχει έγγραφα μετά το 1917. Έχει εκδόσει το έργο *Dokumenty vnešnei politiki SSSR*, 16 τόμοι, Μόσχα, 1957-1970).
 - β) Το Αρχείο της Εξωτερικής Πολιτικής της Ρωσίας (Μόσχα). (Περιέχει έγγραφα από το 1721 μέχρι το 1917. Έχει εκδόσει το έργο *Vnešnjaja politika Rossii XIX i načala XX veka, Dokumenty rossijskogo ministerstva inostrannyh del*, 14 τόμοι, Μόσχα, 1960 κ. εξ. Η έκδοση συνεχίζεται)⁵.
3. Το Αρχείο του υπουργείου αμύνης της ΕΣΣΔ (Μόσχα) και
4. Το Κρατικό Αρχείο Κινηματογράφου (Μόσχα)⁶.

6. Εξάλλου, θα πρέπει να αναφέρουμε εδώ και τα παρακάτω αρχεία των βιβλιοθηκών και των μουσείων της Μόσχας:

1. Το Τμήμα χειρογράφων της Κρατικής Δημόσιας Βιβλιοθήκης Lenin.
2. Το Τμήμα χειρογράφων και σπανίων βιβλίων της Επιστημονικής Βιβλιοθήκης Gor'kij, του Κρατικού Πανεπιστημίου Lomonosov.
3. Το Τμήμα χειρογράφων του Κρατικού Ιστορικού Μουσείου.

⁴ Για περισσότερα βλ. ό.π., σσ. 197-240. Πρβλ. και *Dokumenty GAF SSSR v bibliotekah, muzejah i naučno – otrslevnyh arhivah; Spravočnik*, Μόσχα (Mysl') 1991, σσ. 372-446.

⁵ Για τα προβλήματα αυτής της εκδόσεως και για την επιλογή των εγγράφων βλ. Κ. Κ. Παπουλίδης, "Η Ρωσία και η Ελληνική Επανάσταση του 1821-1822 (Με αφορμή την πρόσφατη δημοσίευση εγγράφων από τα Αρχεία Εξωτερικής Πολιτικής της Ρωσίας)", *Βαλκανικά Σύμμεκτα* 2 (1983) 185-203.

⁶ Για περισσότερα βλ. Patricia Kennedy Grimsted, ό.π., σσ. 241-258.

4. Το Τμήμα χειρογράφων του Κρατικού Φιλολογικού Μουσείου.
5. Την Κρατική Βιβλιοθήκη και Μουσείο του Β. Μαϊάκόφσκι.
6. Το Τμήμα χειρογράφων του Κρατικού Μουσείου Λ. Τολστόι.
7. Το Κεντρικό Κρατικό Μουσείο του μουσικού πολιτισμού <Glinki>.
8. Το Κρατικό Μουσείο του Μ. Τσαϊκόφσκι.
9. Το Κεντρικό Κρατικό Θεατρικό Μουσείο <Α. Bahrušin>.
10. Το Μουσείο του Ακαδημαϊκού Καλλιτεχνικού Θεάτρου.
11. Η Κρατική Πινακοθήκη του Π. Τρετιάκωφ.
12. Το Κρατικό Μουσείο Εικαστικών Τεχνών του Α. Πούσκιν.
13. Το Τμήμα χειρογράφων και φωτογραφιών του Κρατικού Μουσείου Αρχιτεκτονικής.
14. Το Μουσείο Ιστορίας και Αναστηλώσεως της Μόσχας.
15. Το Κεντρικό Κρατικό Μουσείο της επαναστάσεως της ΕΣΣΔ <Lenin>.
16. Το Κεντρικό Πολεμικό Μουσείο της ΕΣΣΔ.
17. Η Κρατική Δημόσια Ιστορική Βιβλιοθήκη της Ρωσίας και
18. Η Κοινότητα των Παλαιοπίστων στο νεκροταφείο Rogozskij⁷.

7. Ακολουθούν τα παρακάτω αρχεία των βιβλιοθηκών και των μουσείων της Πετρούπολεως:

1. Το τμήμα χειρογράφων της Κρατικής Δημόσιας βιβλιοθήκης Μ. Saltikov-Ščedrin.
2. Το τμήμα χειρογράφων και σπάνιων βιβλίων του Κρατικού Πανεπιστημίου της Πετρούπολεως.
3. Το μουσείο και αρχείο του D. Mendeleev, στο Κρατικό Πανεπιστήμιο της Πετρούπολεως.
4. Το τμήμα χειρογράφων της Κρατικής θεατρικής βιβλιοθήκης Α. Lunačarskij.
5. Το τμήμα χειρογράφων του Κρατικού θεατρικού Μουσείου.
6. Το τμήμα χειρογράφων του Κρατικού Ινστιτούτου του θεάτρου, της μουσικής και του κινηματογράφου.
7. Η βιβλιοθήκη του οίκου των καλλιτεχνών, στην Πανερωσιακή Θεατρική Εταιρεία (Stanislavskij).
8. Η Κεντρική μουσική βιβλιοθήκη, του Κρατικού Ακαδημαϊκού Θεάτρου, Όπερας και Μπαλέτου <Κίρον>.
9. Το Τμήμα χειρογράφων της Βιβλιοθήκης του Κρατικού Ωδείου <N. Rimskij-Korsakov>.
10. Η Μουσική βιβλιοθήκη του συμβουλίου ραδιοφωνίας και τηλεόρασης.
11. Το Τμήμα χειρογράφων του Κρατικού Μουσείου ρωσικής Τέχνης.
12. Το Κρατικό Μουσείο Ėrmitaž.
13. Η Κρατική Επιθεώρηση για τη διατήρηση των μνημείων του Δήμου της Πετρούπολεως.

⁷ Για περισσότερα βλ. ό.π., σσ. 259-299. Πρβλ. και *Dokumenty GAF SSSR v bibliotekah, muzejah i naučno-otraslevykh arhivah; Spravočnik*, ό.π., σσ. 8-71.

14. Το Τμήμα χειρογράφων του Κρατικού Μουσείου της μεγάλης οκτωβριανής σοσιαλιστικής επανάστασης.
15. Το Τμήμα χειρογράφων του Κρατικού Εθνογραφικού Μουσείου των λαών της ΕΣΣΔ.
16. Το Τμήμα χειρογράφων του Κρατικού Μουσείου Ιστορίας των Θρησκειών και του Αθεϊσμού.
17. Το Μουσείο της Αρκτικής και της Ανταρκτικής, στο ομώνυμο επιστημονικό Ινστιτούτο.
18. Το Κεντρικό Μουσείο (τηλ)επικοινωνιών.
19. Η Βιβλιοθήκη του Ινστιτούτου των μηχανικών σιδηροδρόμων.
20. Η Βιβλιοθήκη του Μουσείου των μηχανικών σιδηροδρόμων.
21. Το Αρχείο του Ιστορικού και Πολεμικού μουσείου του Πυροβολικού, του Μηχανικού και των Διαβιβάσεων.
22. Το Ιστορικό και Πολεμικό Μουσείο του Α. Συνοгон.
23. Το Τμήμα χειρογράφων του Κεντρικού Μουσείου του Πολεμικού Ναυτικού.
24. Η Βιβλιοθήκη της Ακαδημίας της Στρατιωτικής Ιατρικής και
25. Η Βιβλιοθήκη της Θεολογικής Σχολής⁸.

8. Το 1930 ιδρύθηκε το *Κρατικό Ιστορικό Ινστιτούτο των Αρχείων της Μόσχας*, από το οποίο αποφοίτησαν πολλοί αρχειοφύλακες, και το 1966 ιδρύθηκε, στη Μόσχα, το *Πανεπισιακό Ινστιτούτο Επιστημονικής Έρευνας Αρχειακών Υποθέσεων και Αρχειακής Ύλης*.

9. Από το 1966 εκδιδόταν το περιοδικό *Σοβιετικά Αρχεία*, ενώ το 1922 με 1941 εκδιδόνταν το περιοδικό *Κόκκινο Αρχείο*, το 1923 με 1941 το περιοδικό *Αρχειακές Υποθέσεις*, το 1955 με 1962 το περιοδικό *Ιστορικό Αρχείο* (το οποίο επανεκδόθηκε το 1992) και το 1959 με 1965 το περιοδικό *Προβλήματα αρχειακών μελετών*. Από το 1992 εκδίδεται το περιοδικό *Αρχείο Ρωσικής Ιστορίας*⁹.

10. Στο *Κεντρικό Κρατικό Αρχείο της Οκτωβριανής Επανάστασης, των Ανωτέρων Οργάνων της Κρατικής Εξουσίας και των Οργάνων της Κρατικής Διοικήσεως της ΕΣΣΔ* (Μόσχα) (βλ. 3,1) εργάστηκα πολλές φορές. Για τον Έλληνα ερευνητή το αρχείο αυτό παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον, διότι εκεί θα βρει αρχειακή ύλη που έχει σχέση τόσο με τη βασιλική οικογένεια της Ελλάδας (ιδίως για τη βασίλισσα Όλγα, για τη διαμάχη Κωνσταντίνου-Βενιζέλου), όσο και για το διχασμό. Στις αναδιηγήσεις μου έχω βρει ακόμη και δακτυλογραφημένο κείμενο συνεδριάσεως του νοσοκομείου “Ευαγγελισμός” των Αθηνών, το οποίο αξίζει τον κόπο, για την ιστορία του θέματος, να το παραθέσουμε στις επόμενες τρεις σελί-

⁸ Για περισσότερα βλ. Patricia Kennedy Grimsted, *ό.π.*, σσ. 301-355.

⁹ *Arhiv Russkoj Istorii*. Το πρώτο τεύχος έχει 168 σελίδες. Είναι έκδοση του Κεντρικού Κρατικού Αρχείου Παλαιών Εγγράφων της Μόσχας (βλ. 3,6), με πρόεδρο της εκδοτικής επιτροπής τον Ι. Α. Tihonjuk.

δες (173-175). Πώς όμως βρέθηκε αυτό το έγγραφο εκεί; Πρόκειται για το *Θεραπευτήριο ο Ευαγγελισμός*, το οποίο τελούσε υπό την προστασία της Α.Μ. της βασιλίσσης Όλγας. Το κείμενο περιέχει τη συνεδρίαση 212, από 20 Αυγούστου 1915, και το υπογράφουν: ο πρόεδρος Θ. Ι. Δημαράς και τα μέλη του Ι. Σ. Ε. Κεφαλάς και Ν. Καρόλου. Ο τελευταίος πρέπει να ήταν ο σύζυγος της Ιουλίας Καρόλου, ιδιαίτερης γραμματέως της βασίλισσας Όλγας. Η γραμματέας της βασίλισσας έστειλε ακόμη και το πρακτικό συνεδριάσεως του "Ευαγγελισμού" στη βασίλισσα Όλγα, η οποία το 1915 ζούσε στη Ρωσία¹⁰. Αργότερα, δηλ. μετά την επανάσταση του 1917 στη Ρωσία, όλα τα έγγραφα που βρέθηκαν στην τσαρική αυλή μεταφέρθηκαν στα αρχεία της *οκτωβριανής επανάστασεως*. Έτσι, νομίζω ότι μπορούμε να εξηγήσουμε γιατί βρέθηκε ένα κείμενο που περιέχει συνεδρίαση διοικητικού συμβουλίου ενός νοσοκομείου των Αθηνών στα αρχεία της *οκτωβριανής επανάστασεως* της Σοβιετικής Ενώσεως¹¹.

11. Στο *Κεντρικό Κρατικό Αρχείο του Πολεμικού Ναυτικού της ΕΣΣΔ* (Πετρούπολη), (βλ. 3,4), υπάρχουν έγγραφα για τους Ρώσους ναυάρχους Α. Γ. Orlov, G. Α. Spiridon, F. F. Ušakov, D. N. Senjavin, M. P. Lazarev, P. S. Nahimov και R. I. Ricord. Όλοι τους γνωστοί από τις σχέσεις τους με τον ελληνικό χώρο, το Αιγαίο και τη Μαύρη θάλασσα¹².

12. Στο *Κεντρικό Κρατικό Αρχείο Παλαιών Εγγράφων* (Μόσχα), (βλ. 3,6), υπάρχουν πολλά έγγραφα τα οποία ενδιαφέρουν τον Έλληνα ερευνητή. Στο Αρχείο αυτό συγκεντρώθηκαν έγγραφα του υπουργείου δικαιοσύνης της Ρωσίας, έγγραφα του υπουργείου εξωτερικών της Ρωσίας (μέχρι το 1721), έγγραφα του Κρατικού Αρχείου και της Αυτοκρατορικής Αυλής από το 1606 ως το 1719¹³, έγγραφα του Πατριαρχείου Μόσχας από το 1624 ως το 1789¹⁴ και, ακόμη, μοναστηριακά έγγραφα, από το 1631 ως το 1725¹⁵.

¹⁰ Η Όλγα (1851-1926) ήταν μεγάλη δούκισσα της Ρωσίας, κόρη του μεγάλου δούκα Κωνσταντίνου, γιου του τσάρου Νικολάου Α' (1825-1855) και σύζυγος του βασιλέως Γεωργίου Α' (1845-1913). Η Ιουλία Καρόλου, το γένος Σωμάκη, ήταν από το 1895 δασκάλα του πρίγκηπα Χριστοφόρου. Παντρεύτηκε τον Νικόλαο Καρόλου το 1900. Αργότερα, τοποθετήθηκε ιδιαίτερη γραμματέας της βασίλισσας Όλγας. Η Ιουλία Καρόλου είναι γνωστή και από τα "Ευαγγελικά", διότι αυτή μετέφρασε, με την εντολή της βασίλισσας και την εποπτεία του θείου της καθηγητή Ι. Πανταζίδη, τα Ευαγγέλια "εν γλώση δημόδη και τετριμμένη", κατά την Ιερά Σύνοδο. Για περισσότερα βλ. Σπ. Μαρκεζίνης, *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, τ. 2, Αθήνα (Πάπυρος) (1966), σσ. 371-375 και *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 14, *Νεώτερος Ελληνισμός από το 1881 ως το 1913*, Αθήνα (Εκδοτική Αθηνών) (1977), σσ. 173-177 και 439, όπου περισσότερη βιβλιογραφία.

¹¹ Το κείμενο έχει τα ακόλουθα αρχειακά χαρακτηριστικά: CGAOR, Fond 686, opis' 1, ed. hran. 34.

¹² Βλ. σχετικά και V. A. Zolotarev-I. A. Kozlov, *Rossijskij Voennyj Flot na Černom more i v Vostočnom Sredizemnomor'e*, Μόσχα (Nauka) 1988. (Βλ. εδώ σ. 176).

¹³ Υπάρχουν 7.125 φάκελοι.

¹⁴ Υπάρχουν 21.840 φάκελοι.

¹⁵ Υπάρχουν 237 φάκελοι.

ΟΡΘΟΔΟΞΟΝ
Ο ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ
ΥΠΟ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΑΤΗΣ
ΤΗΣ Α. Μ. ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣΗΣ
Ο ΑΓΑΘΟΣ

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΛΟΓΟΤΕΧΝΗΤΗΝ

191

ΑΡΙΘ. 3187

ΣΥΝΔΕΙΞΙΣ 312.

Εγίνετο εν τῷ Ύμνω τῇ 6ῃ Εὐαγγελισμῶς παρὸν τὸν κ. Π. Γ. Δαμασκ. Πρ-
-δρου, Γ. Σ. Ε. Κεφαλῶ καὶ Γ. Καρδίου, τῷ 20 Ἀπριλίου 1915.—

ΠΑΡΟΥΣ ΑΝΤΙΣΤΗΝ Ε' ΔΟΥΛΟΣ ΟΙΚΟΥ Μ. Β. ΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ.

Αἰτῆται τοῦ ἀντιπρὸς τοῦ Οἴκου Μ. Β. Οὐ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ἑξουσίας, τῷ Δαμασκ. Πρ-
-δρου, λαμβάνον ἀπ' αὐτοῦ ὅτι ἡ ἐπιβράβευσις τῆς ἐγκαταστάσεως τοῦ αὐτοῦ Χρο-
-νογράφου προέβλεπε ἐν τῷ συσταθμῷ τῆς γενικῆς ἐν Ἑλλάδι καταστάσεως, αὐ-
-τῷ δὲ ἐκτελεστέῳ τῷ Οἴκῳ Μ. Β. Οὐ ΑΝΘΡΩΠΟΥ, ἐγκρίνει ἐκτελεστέῳ, καὶ τοῦ αὐτοῦ δὲν ἀπο-
-βλέπεται ἀπὸ τῶν ὅρων τοῦ συμφωνητικοῦ, ὅπως πληρωθῇ τῷ Οἴκῳ Μ. Β. Οὐ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ἑξουσίας
ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ τῷ κοσμῷ τῶν ἀρχαίων ἀνακατασκευῆς (ὄχι 15000) ἐκτελεστέῳ τῆς γ' ἑξουσίας
τοῦ αὐτοῦ συμφωνητικοῦ κοσμοῦ. Ἐπίσης τῷ Δαμασκ. Πρὸς τὸν ἀντιπρὸς τοῦ Οἴκου Μ. Β. Οὐ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
γενεῶν τῆς ἐπὶ 19/31 τρέχοντος μηνὸς πρὸς τὸν ἀντιπρὸς τοῦ Οἴκου Μ. Β. Οὐ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
Κεφαλῶν ἐκτελεστέῳ τοῦ ἀντιπρὸς Ἀρχιμηχανικοῦ τοῦ Οἴκου Μ. Β. Οὐ ΑΝΘΡΩΠΟΥ καὶ τῶν προ-
-φορῶν αὐτοῦ πρὸς τὸν κ. Κεφαλῶν ἐκτελεστέῳ, καὶ λαμβάνον ἀπ' αὐτοῦ ὅτι ὅπως ὁ
Ἀρχιμηχανικός κ. Γ. Μ. Β. Οὐ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ἀπεβράβευθη διὰ τῆς εἰς Ἑλλάδα ἀποστολῆς αὐτοῦ δι'
ἐκτελεστέων καὶ ὅπως ἐκτελεστέων ὁδοιπορικῶν ἀνακατασκευῆς τῆς ἐκτελεστέων ἀποστολῆς
-σεως, ἐγκρίνει ὅπως πληρωθῇ αὐτῷ ἐκτελεστέῳ ἀποστολῆς ἀνακατασκευῆς
(ὄχι 500), ἀπὸ τῶν ἀρχαίων γενεῶν (ὄχι 1000) ἡς αὐτοῦ ἐκτελεστέῳ. Προσέτι ἀποστολῆς αὐτοῦ
νὰ ἀποστῇ αὐτῷ ὅς ἐκτελεστέῳ ἀποστολῆς ἀνακατασκευῆς ἐκ τῶν ἀποστολῶν εἰς Ἑλλάδα
τῆς πληρῆς αὐτοῦ ἀποστολῆς, ἡ δὲ ἀποστολῆς τῆς ἀποστολῆς 500 ἐκτελεστέῳ αὐτοῦ
τὸν Ἀντιπρὸς κ. Μ. Β. Οὐ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ἀνακατασκευῆς 200.—

ΠΑΡΑΔΑΘΗΝ ΕΓΓΡΑΦΕΤΑΙ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΛΟΓΟΤΕΧΝΗΤΗΝ.

Χρονολογία τῆς ἐπὶ 19 Ἰαννουαρίου 1914 ἀποστολῆς μετὰ τοῦ Οἴκου Μ. Β. Οὐ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
1 ἐκτελεστέῳ

Βέροντας, οί κκ. Γ.Β.Καραλίδης, Συμπρόεδρος Σύμβουλος, Μ.Μακρίδης και Ν.Κωνσταντόπουλος
 Διευθύνονται:—[από τοις Τμημάτων της Χειρουργικής Κλινικής, "Αρ.Μακρίδης και
 Ν.Τριανταφυλλίδης, Μηχανικοί τοῦ "Ιδρύματος, προσβήσαν εἰς τήν παραλαβήν αὐτῶν
 ἐν τῷ νῦν χειρουργείῳ μηχανημάτων καί ἐγκαταστήσαν τοῦ ὅλκου τοῦτου, συμφέροντος
 τοῦ λειτουργοῦ αὐτῶν καταγράφῃ ἐν τῷ τελεαγίῳ ἀπ'ἀρ.343/9744 τῆς 28 'Ιουλίου
 1914, καί τήν ἀπεφάσισιν τῆς 4 καί 5 ἡμέρας 8 τῆς ἀπὸ 19 ὁμορρηκίᾳ 1914 ἀναγραφῶν
 —αὐτῶν ἀποφάσεως ἐπὶ μίαν ἑνὶ δευτέρῳ τοῦ ὅλκου τοῦτου.—

Μ Ε Τ Α Φ Θ Ρ Α Χ Ι Α Ε Ρ Α Χ Κ Α Ι Μ Α Κ Ο Χ .—

Συμφέροντος ἐκδὸς γνωμοδότησιν τῶν μηχανικῶν τοῦ "Ιδρύματος κκ.:Αρ.Καραλίδης
 καί Ν.Τριανταφυλλίδου ἐγκρίνεται ἡ μεταφορὰ εἰς τὸ ἐκδὸς δευτέρῳ ἔκρον τοῦ μα-
 —γνῶτος διαδρόμου τοῦ καλικοῦ κυρίου τοῦ Παρασκευαστοῦ τῆς ἐν τῷ "Ανατολικῇ
 κέντρῳ αὐτοῦ διαρροῆς σιδηρῆς ἡλίκας ἐγκρίσεως ἐκδὸς τοῦτου ἀποφάσεως ἀπὸ
 —πρὶ ὁμορρηκίᾳ 9990.—

ΔΕΚΕΤΗΣΙΣ ΘΕΩΔΩΡΟΥ ΜΕΟΥΚΑ.—

Συμφέροντος ἐκδὸς τήν ἐν τῷ ἑκατοντικῷ 207 ἀναγραφίσαν ἀπόφασιν τοῦ Διευθυντοῦ
 —αὐτοῦ 8 τῆς λογιστικῆς τοῦ "Υλικοῦ κ.Θεόδωρος Μπουδίας ἀπεχέρηται τῆς ἀπαιτήσεως
 τῆ 16 Ἀγοσίου 1916 προσδοκηθεῖς μέχρι 30 Σεπτεμβρίου 1.Ε.—

ΔΕΚΕΤΗΣΙΣ ΑΔΕΛΦΟΥΣ ΣΥΛΛΕΓΕΑΙΩΣ ΔΑΥΤΑ

Εγκριθεῖσα τῆς ἀπαιτήσεως ἑνὸς οἰκονομικοῦ ἀδελφοῦ καὶ ἀδελφῶν ἐπαγγαλίου
 ἀπὸ 8, ἀπογραφῇ τῆς ἀπαιτήσεως τῆ 24 Ἀγοσίου 1916.—

ΚΑΔΕΙΝΗΜΑΤΑ ΙΜΑΤΙΣΜΟΥ Εἰς τοῖς ΤΜΗΜΑΤΙΝ

Συντελεσθείσης μετα πώσης ἀποβείας τῆς ἀπὸ τοῦ Συμβουλίου διὰ τοῦ ἑκα-
 —τοντικῷ 201 τῆς 9 'Απριλίου 1.Ε. διαταγθείσης ἐκπληκτικῆς καταμετρήσεως τοῦ
 εἰς τῆς προσταμίας "Αδελφῶν τῶν ἱματίων ἐκπληκτικῆς ἀπαιτήσεως, τὸ εἶδος
 —ὅτι ἡλίκας περιορίζεται εἰς ὁμορρηκίᾳ 1211.21 καταναμῶμενον ὡς ἀξίως: "Αδελφῶν
 "Αθηνῶν Κουλαλίδου ἀρ.388.59, "Αποστόλη Χαρροπόλου ἀρ.290.53, Χαρροπόλη Κουλαλίδου
 ἀρ.178.19, Μαρίας Κοντοῦ ἀρ.233.30, Ἐλεόνη Κουβαδόπουλου ἀρ.97.47, Δημ.Δημητρε-
 —αῖος ἀρ.7.12, Κλεοκρίτου Κουβαδόπουλου ἀρ.44.52, πλὴν ὁμορρηκίᾳ 139.12 εἰς 84—

της αποκαρμώσεως δειλῆς θέσεως Βρετανῶν, ἅτινα καὶ διαγράφονται εἰς μέρος τοῦ
 "Ιθρόμματος. Προσέτι εὐρίθῃ περίσσευμα ἱματισμοῦ ὀλίγης δραχμῶν 214.86.— Ἐρὶς τακτικῶν
 -ποιῶν τῶν βολλῶν ἱματισμοῦ τῶν "Αἰσλῶν ἐντέλλεται ἡ 15' αὐτῶν διαγραφή τῶν
 ἑλλειπόντων εἰδῶν ἱματισμοῦ καὶ ἡ ὑγγραφή εἰς χρέουσιν τῆς "ἀποθήκης ἱματισμοῦ
 τῶν περιουσιόχων, ἀποφασιστικῆς ὁριστικῆς καὶ τοῦ καταλογισμοῦ ἀποφάσεως τοῦ
 Σαρβουλίου.—" Ἐκείνης, κατόπιν ἀκριβοῦς καταμετρήσεως τῶν ἐν τῇ ἀποθήκῃ "ἱματισμῶν
 λογαλείων καὶ αὐτῶν φυλασσομένων εἰδῶν, εὐρίθῃ ἑλλείμμα δραχμῶν 574.85 καὶ πε-
 -ρίσσευμα δραχμ. 1213.75. 81' 8 ἐντέλλεται ἡ διαγραφή τῶν ἑλλειπόντων εἰδῶν καὶ ἡ
 ὑγγραφή τῶν περιουσιόχων.—

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ

Θ. Ι. Δημητρίου

ΤΑ ΜΕΛΗ

Ι. Ν. Ν. Κορυλλῆς

Β. Καρόλου.—

"Ὅτι ἀκριβῶς ἐντέλγμενον.

"Εν "Αθήναις τῇ 26^ῃ Σεπτεμβρίου 1915

"Ο ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ

[Handwritten signature]

Αναμνηστικό φεγιέ γραμματοσήμων της ΕΣΣΔ του έτους 1987.

Οι Στόλαρχοι της Ρωσίας: 1. G. A. Spiridon (1713-1790) – Ναυμαχία του Τσεσμέ, 5-7.7.1770. 2. F. F. Usakov (1745-1817) – Κατάληψη της Κέρκυρας, 1.3.1799. 3. D. N. Senjavin (1763-1831) – Ναυμαχία του Αγίου Όρους, 1.7.1807. 4. M. P. Lazarev (1788-1851) – Ναυμαχία του Ναυαρίνου, 20.9.1827. 5. P. S. Nahimov (1802-1855) – Ναυμαχία της Σινώπης, 30.11.1853.

Ειδικότερα, η αρχειακή μονάδα Fond 52, opisi 1-4, περιέχει 3.337 φακέλους και καλύπτει τη χρονική περίοδο 1509-1718. Η μονάδα αυτή έχει τίτλο: *Σχέσεις της Ρωσίας με την Ελλάδα*. Εδώ υπάρχουν έγγραφα των τεσσάρων πατριαρχών της Χριστιανικής Ανατολής και άλλων ιεραρχών προς τους Ρώσους μεγάλους δούκες, τσάρους και ιεράρχες, που καλύπτουν τη χρονική περίοδο 1509-1711. Υπάρχουν γράμματα Ρώσων τσάρων προς κληρικούς και μονές της Χριστιανικής Ανατολής και των βαλκανικών χωρών από το 1558 ως το 1718. Υπάρχει, ακόμη, αλληλογραφία της Κυβερνήσεως του Μεγάλου Πέτρου με τους πατριάρχες Ιεροσολύμων Δοσίθεο και Χρυσάνθο και κείμενα που αναφέρονται σε ιστορικά γεγονότα από το 1558 ως το 1716, κείμενα που αναφέρονται στις επισκέψεις των πατριαρχών της Χριστιανικής Ανατολής στη Ρωσία, όπως του πατριάρχη Αντιοχείας Ιωακείμ το 1586, του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ιερεμία το 1588 με 1589, του πατριάρχη Αντιοχείας Μακαρίου το 1654 με 1656 και 1666 με 1668, του πατριάρχη Αλεξανδρείας Παΐσιου το 1666 με 1669 και του μητροπολίτη Γάζης, του γνωστού Παΐσιου Λιγαριδή, το 1662 με 1676. Εδώ υπάρχουν έγγραφες μαρτυρίες και τα επίσημα πρακτικά της καθιερώσεως του Πατριαρχείου Μόσχας¹⁶, αλλά και κάθε άλλο στοιχείο που αφορά την αποστολή του Αρσενίου Σουχάνωφ το 1649 με 1655 στον Άγιον Όρος και τη Χριστιανική Ανατολή¹⁷, κείμενα που αναφέρονται στους αδελφούς Λειχούδη, στον Αρσένιο Γραικό, στην απόπειρα ιδρύσεως ελληνικών σχολείων στη Μόσχα το 1645 και το 1653, κείμενα που αναφέρονται στην εγκατάσταση στη Ρωσία Ελλήνων, οι οποίοι υπηρέτησαν σε δημόσιες υπηρεσίες της Ρωσίας, αλλά και δασκάλων, κληρικών, στρατιωτικών, ιατρών, ναυτικών, “τεχνιτών ναυπηγικής”, μεταλλουργών, χρυσοχόων και καλλιτεχνών. Τέλος, υπάρχουν έγγραφα που αναφέρονται στην είσοδο στη Ρωσία υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι οποίοι ήθελαν να δολοφονήσουν τον Μεγάλο Πέτρο, το 1712.

Από την αρχειακή μονάδα Fond 52 δημιουργήθηκε η αρχειακή μονάδα Fond 159, opis 2, η οποία περιέχει 147 φακέλους και καλύπτει τη χρονική περίοδο 1619-1718. Η μονάδα αυτή έχει τον τίτλο: *Ρωσοελληνικές σχέσεις του 17. αιώνα*.

Η αρχειακή μονάδα Fond 89, opisi 1-4, περιέχει 674 φακέλους και καλύπτει τη χρονική περίοδο 1497-1719. Η μονάδα αυτή έχει τον τίτλο: *Σχέσεις της Ρωσίας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία*. Εδώ υπάρχουν έγγραφα Ρώσων πριγκίπων και τσάρων προς τους πατριάρχες και ιεράρχες της Χριστιανικής Ανατολής από το 1497 ως το 1718. Υπάρχουν έγγραφα, τα οποία αναφέρονται στην κατάσταση των Ορθοδόξων εκκλησιών της Χριστιανικής Ανατολής, έγγραφα τα οποία αναφέρονται στην παρουσία στη Ρωσία Ελλήνων, Σέρβων και Οθωμανών εμπόρων και,

¹⁶ Βλ. σχετικά *Posol'skaja kniga po svjazjam Rossii s Greciej (Pravoslavnymi ierarhami i monastyriami), 1588-1594 gg.*, Μόσχα, 1988 (Akademija Nauk SSSR-Ordena Trudovogo Krasnogo Znamenii Institut Istorii SSSR).

¹⁷ Για περισσότερα βλ. Β. L. Fonkič, *Grečesko-russkie kul'turnye svjazi v XV-XVII vv. - Grečeskie rukopisi v Rossii*, Μόσχα (Nauka) 1977, σσ. 68-104 (=Arsenij Suhanov i grečeskie rukopisi Patriaršej biblioteki v Moskve), όπου εκτενέστερη βιβλιογραφία.

και, τέλος, έγγραφα του πρέσβη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας Φ. Μ. Καντακουζηνού, σχετικά με την Κριμαία.

Η αρχειακή μονάδα Fond 15, opis' 1, περιέχει 1.053 φακέλους και καλύπτει τη χρονική περίοδο 1594 με 1902. Η μονάδα αυτή έχει τον τίτλο: *Διπλωματικό Τμήμα*. Εδώ θα αναφερθούμε σε έγγραφα του Ιωάννη Καποδίστρια του 1826, σε έγγραφα του Αλέξανδρου Υψηλάντη το 1820 και σε έγγραφα του ναυάρχου P. I. Ricord το 1828 με 1830.

Η αρχειακή μονάδα Fond 3, opis'1, περιέχει 197 φακέλους και καλύπτει τη χρονική περίοδο 1708-1863. Η μονάδα αυτή έχει τίτλο: *Υποθέσεις εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής*. Εδώ θα αναφερθούμε σε διπλωματική και ιδιωτική αλληλογραφία του Ιωάννη Καποδίστρια.

Η αρχειακή μονάδα Fond 5, opis'1, περιέχει 365 φακέλους και καλύπτει τη χρονική περίοδο 1682-1869. Η μονάδα αυτή έχει τον τίτλο: *Αλληλογραφία υψηλών προσώπων*. Εδώ υπάρχει αλληλογραφία του Ιωάννη Καποδίστρια προς τον τσάρο Νικόλαο Α' από το 1826 ως το 1827, του ναυάρχου G. A. Spiridon από το 1769 και του ναυάρχου A. M. Senjavin από το 1762 ως το 1795.

Η αρχειακή μονάδα Fond 9, opis'1, περιέχει 527 φακέλους και καλύπτει τη χρονική περίοδο 1673-1763. Η μονάδα αυτή έχει τον τίτλο: *Αρχείο του γραφείου του Μεγάλου Πέτρου*. Εδώ ο Έλληνας ερευνητής θα βρει έγγραφα του Ιωαννικίου και Σωφρονίου Λειχούδη σχετικά με την "Ακαδημία" τους στη Μόσχα.

Η αρχειακή μονάδα Fond 10, opis'1, περιέχει 1.695 φακέλους και καλύπτει τη χρονική περίοδο 1723-1843. Η μονάδα αυτή έχει τον τίτλο: *Αρχείο του γραφείου της Μεγάλης Αικατερίνης*. Και εδώ ο ερευνητής μπορεί να εντοπίσει έγγραφα του Ιωάννη Καποδίστρια από το 1817.

Η αρχειακή μονάδα Fond 19, opis'1, περιέχει 686 φακέλους και καλύπτει τη χρονική περίοδο 1693-1857. Η μονάδα αυτή έχει τον τίτλο: *Οικονομικά θέματα*. Εδώ υπάρχουν έγγραφα σχετικά με το εμπόριο στα Ιόνια Νησιά το 1800.

Η αρχειακή μονάδα Fond 27, opis'1, περιέχει 993 φακέλους και καλύπτει τη χρονική περίοδο 1427-1715. Η μονάδα αυτή έχει τον τίτλο: *Απόρρητο αρχείο*. Εδώ υπάρχει *διήγηση του Πατριάρχη Αλεξανδρείας*, του 17. αι., και, ακόμη, στίχοι του Παΐσιου Λυγαριδής, μητροπολίτη Γάζης, προς τιμήν των πριγκίπων Θεοδώρου και Αλεξίου Aleksievič.

Τέλος, η αρχειακή μονάδα Fond 30, opis'1, περιέχει 732 φακέλους και καλύπτει τη χρονική περίοδο 1698-1917. Η μονάδα αυτή έχει τον τίτλο: *Νεώτερες υποθέσεις*. Και εδώ ο Έλληνας ερευνητής θα βρει γράμματα του Ι. Καποδίστρια από το 1817, γράμματα του ναυάρχου P. I. Ricord από το 1828, αλλά και αλληλογραφία του τσάρου Νικολάου Α' με τον βασιλιά Όθωνα, της Ελλάδας, από το 1860¹⁸.

13. Στο *Κεντρικό Κρατικό Ιστορικό Αρχείο* (Πετρούπολη), (βλ. 3,7), υπάρχει

¹⁸ Για περισσότερα βλ. I. M. Rogozin (Sostavitel'), *Obzor posol'skih knig iz fondov-kolleksij hraniščhsia v CGADA, konec XV-načalo XVIII v.*, Μόσχα, 1990, κυρίως στις σσ. 70-72 και *Central'nyj Gosudarstvennyj Arhiv Drevnih Aktov SSSR, Putevoditel'*, τόμ. 1, Μόσχα, 1991, *passim*.

αρκετή αρχειακή ύλη για τον Έλληνα ερευνητή. Εκτός από τους φακέλους “με ελληνικά θέματα”, υπάρχει εκεί όλη η αρχειακή ύλη του υπουργείου παιδείας. Εκεί θα πρέπει να ερευνήσει όποιος ενδιαφέρεται για τα ελληνικά σχολεία στη Ρωσία (π.χ. την Ελληνεμπορική Σχολή της Οδησσού¹⁹), για τα σχολεία τα οποία ίδρυσαν οι Έλληνες στη Ρωσία (π.χ. τη “Σλαβο-Ελληνο-Λατινική Ακαδημία” του Ιωαννικίου και Σωφρονίου Λειχούδη²⁰), για τους Έλληνες λογίους, οι οποίοι έζησαν στη Ρωσία²¹ και, ακόμη, για πολιτιστικά ιδρύματα της Ρωσίας. Ειδικότερα όμως στο Αρχείο αυτό υπάρχουν τρεις αρχειακές μονάδες, οι οποίες έχουν να προσφέρουν αρκετή και χρήσιμη αρχειακή ύλη: Είναι η αρχειακή μονάδα (Fond) 796 με διοικητικά έγγραφα της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ρωσίας, είναι η αρχειακή μονάδα (Fond) 834 με συλλογές [εγγράφων] της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ρωσίας και, τέλος, η αρχειακή μονάδα (Fond) 797 με όλα τα έγγραφα του γραφείου των Αυτοκρατορικών Επιτρόπων της Ιεράς Συνόδου.

Τέλος, εδώ εργάστηκα όταν συγκέντρωσα αρχειακή ύλη για το Ρωσικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Κωνσταντινουπόλεως²² και τη σύνθεση της βιογραφίας του λογίου αρχιμανδρίτη και καθηγητή της Θεολογικής Σχολής του Κιέβου Αντωνίνου Kapustin²³.

14. Στο *Τμήμα χειρογράφων της Βιβλιοθήκης της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ* (Πετρούπολη), (βλ. 4,2), υπάρχουν, όπως είναι επόμενο, πολλά ελληνικά χειρόγραφα²⁴. Εκεί είχα την ευκαιρία να εργαστώ το 1976 και το 1982. Όπως ανέ-

¹⁹ Κ. Κ. Παπουλίδης, “Ελληνεμπορική Σχολή της Οδησσού, 1817-1917, σύμφωνα με νέα αρχειακά στοιχεία από την Αθήνα και το Λένινγκραντ”, *Αρχείον Πόντου* 37 (1982) 142-152 και ο ίδιος, *Ελληνορωσικά...*, σσ. 133-143.

²⁰ Β. L. Fonkič, “Novye materialy dlja biografii Lihudov”, *Pamjatniki kul'tury - Novye otkrytija, za 1987*, Μόσχα, 1986, σσ. 61-70. Η ίδια μελέτη για τη ζωή και το έργο των αδελφών Λειχούδη, *Πρακτικά του Ε' Διεθνούς Πανιονίου Συνεδρίου*, Αργασόλι, 1989, σσ. 227-239.

²¹ Πρβλ. G. L. Arš, “Grečeskij učenyj D. Gobjelas v Rossii”, *Balkanskije Issledovanija* 6 (1980) 161-173, St. K. Batalden, *Catherine II's Greek Prelate Eugenios Voulgaris in Russia, 1771-1806*, Νέα Υόρκη, 1982, (East European Monographs, No. CXV), Κ. Κ. Παπουλίδης, “Συνόδης Παπαδημητρίου, 1859-1921 (Ένας ελάχιστος γνωστός λόγιος από τη Θεσσαλονίκη)”, *Μακεδονικά* 16 (1976) 174-204, ο ίδιος, “Συμπληρωματικά στοιχεία για το Συνόδη και την Αιμιλία Παπαδημητρίου”, *Μακεδονικά* 18 (1978) 295-300, ο ίδιος, *Ελληνορωσικά...*, σσ. 227-265.

²² Κ. Κ. Παπουλίδης, *Το Ρωσικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Κωνσταντινουπόλεως (1894-1914)*, Θεσσαλονίκη, 1987 (IMXA, αριθ. 209).

²³ Κ. Κ. Παπουλίδης, “Αντωνίνος Kapustin (1817-1894). Νέα Βιογραφικά στοιχεία”, *Θεολογία* 61 (1990) 662-667, ο ίδιος *Ο Ελληνικός κόσμος του Αντωνίνου Kapustin (1817-1894). Συμβολή στην πολιτική της Ρωσίας στη Χριστιανική Ανατολή το 19ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη, 1993 (IMXA, αριθ. 248).

²⁴ Γενικά για τα ελληνικά χειρόγραφα της Πετρούπολεως βλ. Ė. E. Granstrem, “Grečeskie rukopisi biblioteki Akademii Nauk SSSR”, *Istoričeskij Očerok i obzor fondov rukopisnogo otdela biblioteki Akademii Nauk*, vyp. II, Μόσχα-Λένινγκραντ, 1958, σσ. 272-284, η ίδια, “Grečeskie srednevekovnye rukopisi v Leningrade”, *Vizantijskij Vremennik* 8 (1956) 192-207, η ίδια, “Katalog grečeskikh rukopisej Leningradskih hranilišč”, *Vizantijskij Vremennik* 16 (1959) 216-243, 18 (1961) 254-274, 19 (1961) 194-239, 23 (1963) 166-204, 24 (1964) 166-167, 25 (1965) 184-211, 27 (1967) 273-294, 28 (1968) 238-255, 31 (1971) 132-144, I. N. Lebedeva, *Opisanie rukopisnogo otdela biblioteki Akademii Nauk SSSR*, τόμ. 5: *Grečeskie rukopisi*, Λένινγκραντ, 1973 (βλ. κριτική του Β. L. Fonkič, *Vizantijskij Vremennik* 38 (1977) 214-220).

φερα και παραπάνω (βλ. σημ. 1), εκεί εργάστηκα όταν συνέταξα τη συνοπτική αναγραφή των ελληνικών κωδίκων του Ρωσικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Κωνσταντινουπόλεως²⁵.

15. Στο *Τμήμα χειρογράφων του Ινστιτούτου ρωσικής φιλολογίας της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ <Οίκος Puškin>* (Πετρούπολη), (βλ. 4,5), εργάστηκα το 1976. Όπως συμβαίνει σε πολλά αρχεία, έτσι και εδώ, ενώ πρόκειται κυρίως για ίδρυμα ρωσικής φιλολογίας, το οποίο έχει στρέψει την προσοχή του σε μεσαιωνικά φιλολογικά θέματα (βλ. και τον τίτλο του ετήσιου περιοδικού του: *Trudy Otdela Drevnerusskoj Literatury*), έχει και δύο αρχειακές μονάδες που ανήκουν χρονολογικά στο 19. αιώνα: η μια είναι του Μ. Α. Hitrono (Fond 325) και η άλλη του Α. S. Sturza (Fond 288). Το 1976 είχα την ευκαιρία να εργαστώ εκεί και πήρα φωτοαντίγραφα από το Αρχείο Sturza²⁶.

16. Στο *Αρχείο της Εξωτερικής Πολιτικής της Ρωσίας* (Μόσχα), (βλ. 5,2β), είχα την ευκαιρία να εργαστώ πολλές φορές. Εδώ μπορεί ο Έλληνας ερευνητής να βρει έγγραφα του Ι. Καποδίστρια, του Αλεξ. Υψηλάντη, του Κωνσταντίνου Ροδοφονίκη κ.ά.

Η αρχειακή μονάδα “DLS-Formjuljarnye spiski” περιέχει τους φακέλους των Ελλήνων, οι οποίοι υπηρέτησαν στο Υπουργείο Εξωτερικών της Ρωσίας, το 19. και 20. αιώνα. Είναι περίπου εκατό άτομα.

Η αρχειακή μονάδα 165/2 περιέχει τους φακέλους της Διπλωματικής Αποστολής της Ρωσίας στην Αθήνα²⁷, η 178 της Διπλωματικής Αποστολής των Ιονίων Νήσων, η 180 της πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη, η 201 του υποπροξενείου στην Αδριανούπολη, η 213 του προξενείου στο Μοναστήρι, η 227 του προξενείου στην Καλλιπολη, η 233 του υποπροξενείου στα Δαρδανέλλια, η 235 του γενικού προξενείου στο Δυρράχιο, η 247 του υποπροξενείου στην Κύπρο, η 249 του γενικού προξενείου στην Κωνσταντινούπολη, η 279 του γενικού προξενείου στη Θεσσαλονίκη²⁸, η 280 του υποπροξενείου στη Σαμψούντα, η 285 του υποπροξενείου στη Σινώπη και η 286 του προξενείου στη Σύρο. Τέλος, η αρχειακή μονάδα 319 περιέχει τους φακέλους του “Πολιτικού Πρακτορείου στη Μακεδονία”²⁹.

Εδώ κυρίως εργάστηκα όταν συγκέντρωνα αρχειακή ύλη για το Ρωσικό Αρ-

²⁵ Για περισσότερα βλ. Κ. Κ. Παπουλίδης, *Το Ρωσικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Κωνσταντινουπόλεως (1894-1914)*, σσ. 189-223.

²⁶ Αργότερα δημοσίευσα τις μελέτες (Κ. Κ. Παπουλίδης), “Τρία ανέκδοτα γράμματα του Κωνσταντίνου Οικονόμου του εξ Οικονόμων στη Ρωξάνδρα και στον Αλέξανδρο Στούριτς”, *Κληρονομία* 11 (19979) 451-475 και ο ίδιος, *Ελληνορωσικά...*, σσ. 57-78, ο ίδιος, “Νέα στοιχεία για τον Φίλικό Απόστολο Κλέντο”, *Ελληνικά* 30 (1977-1978) 411-417, ο ίδιος, *Ελληνορωσικά...*, σσ. 219-226.

²⁷ Υπάρχουν 1.633 φάκελοι από το 1801 ως το 1917.

²⁸ Υπάρχουν 1.480 φάκελοι από το 1800 ως το 1917.

²⁹ Περισσότερα για το “Πολιτικό Πρακτορείο Μακεδονίας” βλ. D. Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia, 1897-1913*, Θεσσαλονίκη, 1966, σσ. 155-162 (ΙΜΧΑ, αριθ. 89).

χαιολογικό Ινστιτούτο Κωνσταντινουπόλεως³⁰, για τον λόγιο αρχιμανδρίτη Αντωνίνο Karustin³¹ και για πολλά άλλα θέματα³².

17. Στο *Τμήμα χειρογράφων του Κρατικού Ιστορικού Μουσείου (Μόσχα)*, (βλ. 6,3), υπάρχουν οι 498 κώδικες του Αγίου Όρους, τους οποίους μετέφερε στη Μόσχα ο Αρσένιος Suhanov (βλ. εδώ σ. 185). Οι κώδικες αυτοί αγοράστηκαν από τον Ρώσο κληρικό και μεταφέρθηκαν στη Μόσχα για τη διόρθωση των λειτουργικών βιβλίων, επί πατριάρχου Νίκωνος. Για το θέμα αυτό έγραψαν ο Στ. Π. Κυριακίδης³³, ο Μ. Λάσκαρις³⁴, ο Π. Νικολόπουλος με τον Ν. Οικονομίδη³⁵ και ο Β. Λ. Fonkič³⁶. Αξίζει να αναδημοσιεύσουμε εδώ το έγγραφο της συμφωνίας μεταξύ των εκπροσώπων των είκοσι μονών του Αγίου Όρους και του Αρσενίου Suhanov³⁷:

³⁰ Βλ. Κ. Κ. Παπουλίδης, *Το Ρωσικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Κωνσταντινουπόλεως (1894-1914)*, (βλ. και σημ. 1).

³¹ Βλ. Κ. Κ. Παπουλίδης, *Ο Ελληνικός κόσμος του Αντωνίνου Karustin (1817-1894). Συμβολή στην πολιτική της Ρωσίας στη Χριστιανική Ανατολή το 19ο αιώνα*, (βλ. και σημ. 1).

³² Πρβλ. και Κ. Κ. Παπουλίδης, "Ρωσικό ενδιαφέρον για την Εκκλησία της Ελλάδος την εποχή του Όθωνα με βάση έγγραφα του Αρχείου Εξωτερικής Πολιτικής της Ρωσίας", *Θεολογία* 58 (1987) 144-151 και ο ίδιος, *Ελληνορωσικά...*, σσ. 93-104, ο ίδιος, *Μνήμη Δημητρίου Τσάμη Καρατάσου*, Νάουσα, 1982.

³³ Στ. Π. Κυριακίδης, "Η εξαγωγή χειρογράφων εξ Αγίου Όρους", *Μακεδονικά* 4 (1955-1960) 532-533 (Θεσσαλονίκη, 1958).

³⁴ M. Lascaris, "Arsène Suchanov et les manuscrits de l'Athos; Un nouveau document (10 Juin 1654)", *Byzantion* 28 (1959) 543-545.

³⁵ Π. Νικολόπουλος-Ν. Οικονομίδης, "Ιερά Μονή Διονυσίου. Κατάλογος του αρχείου", *Σύμμεικτα* 1 (1966) 285-286.

³⁶ Β. Λ. Fonkič, *Grecsko-russkie kul'turnye svjazi XV-XVII vv. – Grečeskie rukopisi v Rossii*, σσ. 68-104.

³⁷ Το έγγραφο προέρχεται από τα αρχεία της μονής Διονυσίου του Αγίου Όρους. Εδώ (σσ. 182-184) αναδημοσιεύεται από το έργο του παλαιογράφου και κωδικολόγου Β. Λ. Fonkič, *ό.π.*, σσ. 73 και 76.

† Διὰ τῆς παρουσίας μας ὁμολογίας καὶ ἀποδείξεως δηλοποιούμεν πάντες ἡμεῖς οἱ εὐρεθέντες τοῦ Ἀγίου Ὁρους πασῶν τῶν μοναστηρίων ὅτε καθηγούμενοι καὶ γέροντες τῆς συνάξεως τὸ πῶς μετὴν ἡδίαν μας γνόμην καὶ προαίρεσιν γράφωμεν καὶ ὑποσχόμεσθην εἰς τὴν ὁμολογίαν ταύτην, ὅτι ὁψέποτε καιροῖς θελήσει καὶ μᾶς γηρέψῃ ὁ ἀγὰς μας ὁ μπουσταντζήμπασης διὰ τὰ παλαιὰν μας βιβλία, ὅπου ἐδώκαμεν τοῦ βασιλέως τῆς Μοσκοβίας, καὶ αὐτὰ τὰ ἐδώκαμεν ἀπὸ πολλὴν μας ἐπτωχίαν. καὶ τὸ ἄλλον τὸ πῶς νὰ ἔχουν τὰ ἐπτωχὰ μοναστήρια νὰ πιγέουν νὰ τοὺς δίδῃ ἐλεημοσύνην νὰ πορεύονται οἱ πτωχολογία. ὅτι δίχως τὴν ἐλεημοσύνην τοῦ κόσμου δὲν εἶναι βολετόν νὰ πορεύωμεν. ὁμῖος καὶ διὰ τὸν ζαπτιτζή μας τὸν τσαφέρ αγά, ἂν ἴσος καὶ δὲν εἶναι καὶ αὐτὸς εἰρηνικός ὅτι νὰ εὐγῇ ὁ ἄνθρωπος καὶ ἀπεσταλμένος ἦγουν ὁ μύσκωβος μετὰ βιβλία ἀπὸ τὸ Ἀγιον Ὁρος εἰρηνικός ἐμεῖς ὅλλοι ὁμοθιμαδὸν νὰ ἔχωμεν, νὰ ἀποκρενόμεσταν, μὲ ἴον τρόπον δυνηθοῦμεν. εἰμὲν καὶ ἂν ἴσος καὶ δὲν εἶναι στερκτός κατὰ τὴν ὁμολογίαν του καὶ τὴν συμφωνίαν μας, ὅπου ἐκάμαμεν διὰ τὸν μουκαντὰν καὶ θελήσῃ νὰ κάμνῃ τὰ ἐδικὰ του, καὶ νὰ μᾶς ρίχνῃ. ἀβανίαις καὶ δὲν εἶναι εἰρηνικός κατὰ τὴν συμφωνίαν ὅπου ἐκάμαμεν, ἀμὴ κάμνῃ καθὼς εἶναι μαθημένος καὶ δὲν εἰρηνεύσῃ, νὰ ἀποκρύνουμέσταν ὅλλοι ψυχῇ τε καὶ σώματι, διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ καὶ διὰ τὰ ἐπτωχὰ μοναστήρια. Καὶ διὰ τὸ βέβαιον τῆς ἀληθείας ὑπογράφωμεν ὅλλοι μας μὲ ἰδιὰ μας χέρια. εἰς ἀχνδ', ἐν μηνὶ Ἰουνίῳ ι'.

† προηγούμενος τῆς Λαύρας Ἰωσήφ ἱερομόναχος καὶ μὲ ὄλω μου τὸ μοναστήρι ὑπόσχωμεν τὰ ἄνωθεν.

† προηγούμενος τοῦ Βατοπαιδίου Μάξιμος ἱερομόναχος μὲ ὄλω μου τὸ μοναστήρι στέργωμεν τὰ ἄνωθεν.

† Βικτωρ ηγυμενζ χηλανάδρεκκν εα καεεμ μοναστηριον.

† προηγούμενος τῶν Ἰβήρων Γαλακτίων ἱερομόναχος με ὄλον μου τὸ μοναστήρι στέργωμεν τὰ ἄνωθεν.

† προηγούμενος Διονυσιάτης Κλήμης ἱερομόναχος μὲ ὄλον μου τὸ μοναστήριον στέργωμεν τὰ ἄνωθεν.

† προηγούμενος καὶ δικαίως τοῦ Παντακράτορος Ἱερεμίας με ὄλω τὸ μοναστήριον στρεγο τάνοθεν.

† καθηγούμενος τοῦ Ξηροποτάμου Γενάδιος ἱερομόναχος ὑπόσχομε τὰ ἄνωθεν μὲ ὄλον μου τὸ μοναστήριον.

† καθηγούμενος τοῦ Κουτλουμουσίου Ἰωάσαφ ἱερομόναχος μὲ ὄλων μου τὸ μοναστήρι ὑπόσχωμεν τὰ ἄνωθεν.

† Δαυῖδ ἱερομόναχος σιμοπετριώτης μέ ὅλον μας το μοναστήρη
ὑποσχόμενθα τὰ ἀνοθεν.

† πρωηγούμενος ᾿Ανθημος τοῦ Σιμεινοῦ στέργου τὰ ἀνωθη.

† δῆκεος τὸν ρουσο Γερμανος γραφο.

† Σεραφίμ ἐκ τοῦ Σταυρονικίτα στέργο τα ἀνοθεν.

† Γρεβδσκηλδ ξενοχδ.

† Γηράσημος τοῦ Κασταμανήτου στείργου τάνώθη.

† ο ηγούμενος Φηλωθέου Γρηγόριος ιερομόναχος στέργο τὰ
ανοθεν.

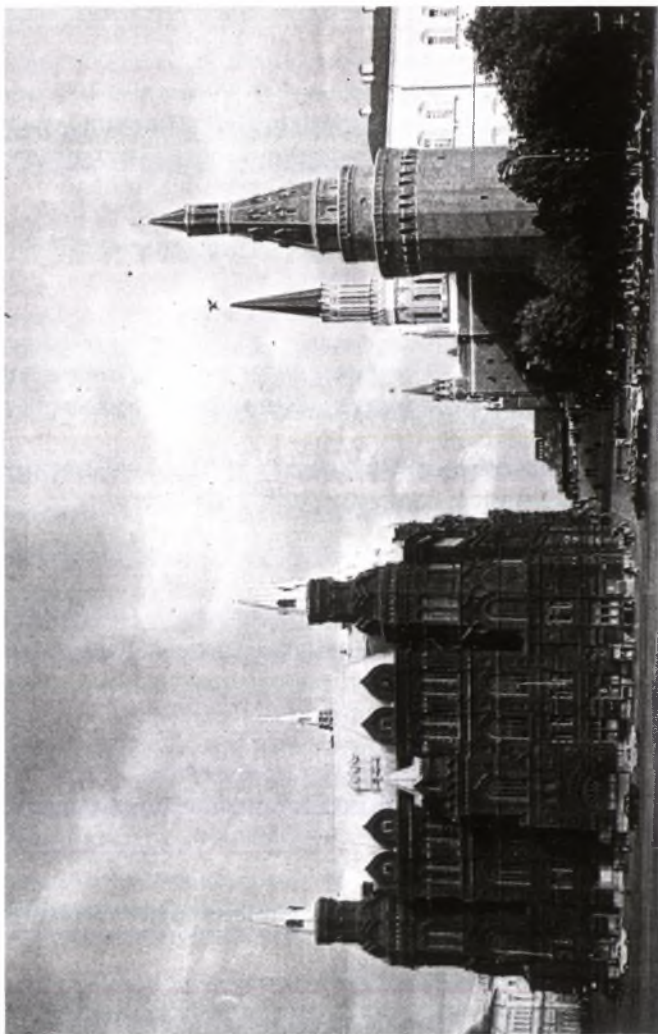
† Χριστώφορος γριγωριάτης.

† Παρθένιος εκ τοῦ Καρακάλου.

† Ιγογμενζ ικκοςζ ἡ Ζογτράφογ εδ εράττα.

† ἐκ τοῦ Δοχιαρίου γερὸ Θεωνάς.

† Πλνληκλ ιγογμενζ σγ ετῖ Πακαλζ εδ εράτταμνι.

Το Κρατικό Ιστορικό Μουσείο στην κόκκινη πλατεία της Μόσχας, όπου βοίσκονται οι 498 κώδικες του Αγίου Όρους, τους οποίους μετέφερε στη Μόσχα ο Αρσένιος Suhanov το 1654 (από ταχυδρομικό δελτάριο του έτους 1978).

18. Στο *Τμήμα χειρογράφων της Κρατικής Δημόσιας Βιβλιοθήκης Μ. Saltikov-Schedrin* (Πετρούπολη), (βλ. 7,1), είχα την ευκαιρία να εργαστώ πολλές φορές. Πρόκειται για την παλιά Αυτοκρατορική Βιβλιοθήκη της Πετρούπολεως, η οποία απέκτησε, στο παρελθόν, και χειρόγραφα από δωρεές των τσάρων³⁸. Στη βιβλιοθήκη αυτή υπάρχει ο χειρόγραφος (αυτόγραφος) κατάλογος των ελληνικών χειρογράφων της, τον οποίο συνέταξε ο γνωστός Α. Παπαδόπουλος-Κεραμέυς. Στον κατάλογο αυτό βασίστηκαν όσοι Ρώσοι, μετά τον Παπαδόπουλο-Κεραμέα, θέλησαν να καταλογογραφήσουν ελληνικά χειρόγραφα της Πετρούπολεως³⁹. Αναφέραμε τον Α. Παπαδόπουλο-Κεραμέα, τον χαλκέντερο Έλληνα ερευνητή, που είναι γνωστό ότι εντυπωσιάζει η ερευνητική και εκδοτική του δραστηριότητα. Πικρία όμως και δυσφορία δοκίμασε ο συντάκτης των γραμμών αυτών από το γεγονός ότι τον Αύγουστο του 1991 ως μέλος, και συμπρόεδρος σε ένα τμήμα, του 18. Διεθνούς Βυζαντινολογικού Συνεδρίου (Μόσχα, 8-15 Αυγούστου 1991) αντίκρισε, σε μια από τις πολλές εκθέσεις [Έκθεση κωδίκων του Αγίου Όρους, τους οποίους μετέφερε στη Μόσχα ο Αρσένιος Sahanov (βλ. 6,3), στη μονή Novodevicih της Μόσχας, την οποία επισκέφτηκε στις 15.8.1992] στη λεξάντα της φωτογραφίας του Α. Παπαδόπουλου-Κεραμέα να αναγράφεται ότι αυτός είναι Ρώσος (βλ. εδώ σ. 188).

Τέλος, στην παλιά Αυτοκρατορική Βιβλιοθήκη της Πετρούπολεως εργάστηκε, τελευταία, και ο γνωστός ερευνητής Α. Βρανούσης⁴⁰.

19. Στο *Τμήμα χειρογράφων της Κρατικής Δημόσιας Βιβλιοθήκης Lenin* (Μόσχα), (βλ. 6,1), είχα την ευκαιρία να εργαστώ πολλές φορές, να πάρω αρκετή αρχειακή ύλη, την οποία χρησιμοποίησα σε διάφορα δημοσιεύματά μου⁴¹ και, τέλος, για να βοηθήσω τον Έλληνα ερευνητή, να δημοσιεύσω τον κατάλογο ελληνικών χειρογράφων και εγγράφων του⁴².

20. Ελληνικά χειρόγραφα, και χειρόγραφα σε άλλες γλώσσες, που αναφέρονται όμως σε ελληνικά θέματα, μπορεί ο Έλληνας ερευνητής να βρει στο *Κίεβο* (Κεντρική Εθνική Βιβλιοθήκη της Ακαδημίας Επιστημών, αρχειακή μονάδα του Ιστορικού και Αρχαιολογικού Συλλόγου της Οδησσού, αρχειακή μονάδα της

³⁸ Εδώ αναφέρομαι στο παγκοσμίως φήμις γνωστό ελληνικό χειρόγραφο "ο πορφυρούς κώδικας του Ευαγγελίου του Σαβιμασκή". Για περισσότερα βλ. Κ. Κ. Παπουλίδης, *Το Ρωσικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Κωνσταντινουπόλεως (1894-1914)*, σσ. 119-121.

³⁹ Βλ. σημ. 24.

⁴⁰ Πρβλ. Α. Βρανούσης, *Ο Χρ. Χριστοφασίλης στη Ρωσία*, Ιωάννινα 1983 (Εκδόσεις Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών).

⁴¹ Βλ. Κ. Κ. Παπουλίδης, "Εγγραφα Ελλήνων διπλωματικών υπαλλήλων του 19. αι. από τη Βιβλιοθήκη Lenin της Μόσχας", *Ελληνικά* 31 (1979) 144-158 και ο ίδιος, *Ελληνορωσικά...*, σσ. 105-119, ο ίδιος, "Κρυπτοχριστιανικά κείμενα από τη Βιβλιοθήκη Lenin της Μόσχας", *Βαλκανική Βιβλιογραφία*, τόμ. V, Παράρτημα, Θεσσαλονίκη (ΙΜΧΑ) 1979, σσ. 267-281 και ο ίδιος, *Ελληνορωσικά...*, σσ. 121-132.

⁴² Κ. Κ. Παπουλίδης, "Συνοπτική αναγραφή ελληνικών χειρογράφων και εγγράφων της βιβλιοθήκης Lenin της Μόσχας", *Θεολογία* 52 (1981) 481-499 και ο ίδιος, *Ελληνορωσικά...*, σσ. 13-32.

Συλλογής του Εκκλησιαστικού και Αρχαιολογικού Συλλόγου της Θεολογικής Σχολής του Κιέβου), στο Λβωβ (Κεντρικό Κρατικό Ιστορικό Αρχείο), στο Χάρκωβ (όπου υπάρχουν γράμματα του οικουμενικού πατριάρχη Σεραφείμ Β', 1757-1761⁴³), στην Οδησσό (1. Κρατικό Αρχείο της περιοχής Οδησσού, όπου υπάρχουν έγγραφα για τη Φιλική Εταιρεία, για τη Γραικική Φιλανθρωπική Εταιρεία και για το Ελληνικό Αυτοκρατορικό Επικουρικό Κομιτάτο⁴⁴. 2. Κρατική Επιστημονική Βιβλιοθήκη Gor'kij, όπου υπάρχουν τα χειρόγραφα της Συλλογής Α. S. Sturza, τα χειρόγραφα της Συλλογής της Ελληνομπορικής Σχολής και, ακόμη, τα χειρόγραφα της Συλλογής του καθηγητή V. I. Grigoronič, πολλά από τα οποία μετέφερε εκεί, ο τελευταίος, από το Άγιον Όρος⁴⁵), στη Νίζνα (όπου υπάρχει η αρχαιακή μονάδα του "Γραικικού Μαγιστράτου της Νίζνης"⁴⁶), στην Τιφλίδα (Κρατικό Μουσείο, όπου αναφέρεται η ύπαρξη ελληνικών χειρογράφων θεολογικού και ιστορικού περιεχομένου), στο Εριβάν (όπου αναφέρεται ότι υπάρχει χειρόγραφο με κείμενο του Διοσκουρίδη και χειρόγραφο με κείμενο της Καινής Διαθήκης), στη Μαριούπολη (όπου αναφέρεται ότι υπάρχει ελληνικό χειρόγραφο στο γυμνάσιο της πόλεως), στο Καζάν, Πσκωβ και Γιαροσλάβ (όπου αναφέρεται ότι υπάρχουν χειρόγραφα θεολογικού περιεχομένου). Τέλος, τα ελληνικά χειρόγραφα του σεμιναρίου της πόλεως Νόβγοροντ βρίσκονται σήμερα στη βιβλιοθήκη Saltikov-Ščedrin της Πετρούπολεως, της πόλεως Sergien Posad (έδρα του Πατριαρχείου Μόσχας) βρίσκονται σήμερα στη βιβλιοθήκη Lenin της Μόσχας και, ακόμη, είναι άγνωστο πού βρίσκονται σήμερα τα ελληνικά χειρόγραφα που υπήρχαν στην πόλη Kaliningrad, την παλιά Königsberg⁴⁷.

21. Με την ευκαιρία του 18. Διεθνούς Βυζαντινολογικού Συνεδρίου, το οποίο πραγματοποιήθηκε στη Μόσχα μεταξύ 8 και 15 Αυγούστου 1991, διοργανώθηκε και έκθεση ελληνικών χειρογράφων που βρίσκονται σε αρχεία της Μόσχας. Την ίδια εποχή, διοργανώθηκαν στη Μόσχα πολλές εκθέσεις, αλλά η έκθεση ελληνικών χειρογράφων προσηύκυνε, όπως ήταν επόμενο, το μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Ο κατάλογος των χειρογράφων κυκλοφόρησε στη ρωσική και στην αγγλική γλώσ-

⁴³ Για περισσότερα βλ. C. Papoulidis, "Le Patriarche Oecuménique Séraphéim II et les Russes", *Balkan Studies* 17 (1976) 59-66 (βλ. ειδικά σ. 66, σημ. 2).

⁴⁴ Για περισσότερα βλ. Κ. Κ. Παπουλίδης, "Οι Έλληνες της Ρωσίας τον 19ο και στις αρχές του 20ού αιώνα", *Βαλκανικά Σύμμεκτα* 4 (1992) 107-140 (βλ. ειδικά σσ. 114-115, όπου εκτενέστερη βιβλιογραφία).

⁴⁵ Για περισσότερα βλ. B. L. Fonkič, "Grečeskie rukopisi Odessy", *Vizantijskij Vremennik* 39 (1978) 184-200, 40 (1979) 172-185, 43 (1982) 98-101. Εξάλλου, από την Κρατική Επιστημονική Βιβλιοθήκη Gor'kij, της Οδησσού, προέρχεται και η συλλογή ποιημάτων του Θεμιστοκλέους Σολομού, που είδε το φως της δημοσιότητας πρόσφατα: πρβλ. "Θεμιστοκλέους Σολομού, Πατριωτικά Ποιήματα, 1889-1898, Οδησσός, 1898. Έκδοση-Πρόλογος-Σημειώσεις Κωνσταντίνου Κ. Παπουλίδη", *Βαλκανικά Σύμμεκτα* 4 (1992) 141-220.

⁴⁶ Πρβλ. Κ. Κ. Παπουλίδης, "Οι Έλληνες της Ρωσίας τον 19ο και στις αρχές του 20ού αιώνα", *Βαλκανικά Σύμμεκτα* 4 (1992) 115-116.

⁴⁷ Για περισσότερες πληροφορίες και τη σχετική βιβλιογραφία βλ. M. Richard, *Répertoire des bibliothèques et des catalogues de manuscrits grecs*, Παρίσι, 2^η 1958, σσ. 92, 117, 124-127, 152-153, 174, 176, 194, 223 και 243.

АФНАСИЙ ИВАНОВИЧ ПАПАДОПУЛО-КЕРАМЕВС /1856-1911/
 ИЗВЕСТНЫЙ РУССКИЙ ЭЛЛИНИСТ. ПАЛЕОГРАФ. ИЗДАЛ 5 ТОМОВ КАТАЛОГА
 ИЕРУСАЛИМСКОЙ БИБЛИОТЕКИ. ПУТЕШЕСТВИЕ ПО СТРАНАМ ХРИСТИАНСКОГО
 ВОСТОКА, СОБРАЛ КОЛЛЕКЦИЮ ГРЕЧЕСКИХ РУКОПИСЕЙ, КОТОРАЯ НИЧЕ КРА-
 НЕТСЯ В ГРБ.

Afanasij Ivanovič Papadopulo-Keramevs (1856-1911)*. Izvestnyj Russkij èllinist. Paleograf. Izdal 5 tomon Kataloga Ierusalimskoj biblioteki. Putešestvujja po stranam Hristianskogo Vostoka, sobral kollekciju grečeskikh rukopisej, kotoraja nyne hranitsja v GPB. (=Ο Αθανάσιος Παπαδόπουλος-Κεραμεύς του Ιωάννη <1856-1911>. Γνωστός Ρώσος [sic] ελληνιστής. Παλαιογράφος. Εξέδωσε σε 5 τόμους τον Κατάλογο της Ιεροσολυμιτικής Βιβλιοθήκης**. Ταξιδεύοντας, στις χώρες της Χριστιανικής Ανατολής, συγκρότησε συλλογή ελληνικών χειρογράφων, τα οποία τώρα βρίσκονται στην Κρατική Δημόσια Βιβλιοθήκη.) [της Πετροπόλεως].

* Ο Αθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς πέθανε στις 18 Οκτωβρίου 1912.

** Πρόκειται για το έργο: *Ιεροσολυμιτική Βιβλιοθήκη, εκδοθείσα μεν αναλώμασι του Αυτοκρατορικού Ορθοδόξου Παλαιστινίου Συλλόγου, συνταχθείσα δε υπό Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως*, τόμ. Α' εν Πετροπόλει 1891, τόμ Β₁ & 2 1894, τόμ. Γ' 1897, τόμ. Δ' 1899, τόμ. Ε' 1915.

σα⁴⁸. Ο συντάκτης του καταλόγου και υπεύθυνος της εκθέσεως Β. L. Fonkič, ήταν ο ενδεδειγμένος παλαιογράφος και κωδικολόγος της Ρωσίας, ο οποίος θα μπορούσε να παρουσιάσει μια τόσο σημαντική και ενδεικτική συλλογή ελληνικών χειρογράφων, που βρίσκονται σήμερα στα αρχεία της Μόσχας και συνθέτουν την καλλίτερη απόδειξη των ελληνορωσικών σχέσεων το 16. με 18. αιώνα.

Λόγω της σπουδαιότητας των εκθεμάτων, μεταφράζουμε εδώ τους τίτλους των χειρογράφων. Από τις πολλές πληροφορίες που αναφέρονται στους καταλόγους σε κάθε χειρόγραφο, θα αναφέρουμε μόνο, εκτός από τον τίτλο, τον τόπο συγγραφής και τη χρονολογία του εγγράφου:

1. Γράμμα του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ιωάσαφ στον τσάρο Ιβάν Δ', Κωνσταντινούπολη, 1557.
2. Γράμμα του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ιωάσαφ και της Ιεράς Συνόδου σχετικά με την αναγνώριση του βασιλικού τίτλου στον Ιβάν Δ', Κωνσταντινούπολη, 1560.
3. Γράμμα του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ιωάσαφ στον τσάρο Ιβάν Δ', Κωνσταντινούπολη, 1561.
4. Γράμμα της Συνόδου Κωνσταντινουπόλεως του 1590 περί της καθιέρωσης του πατριαρχείου Μόσχας, Κωνσταντινούπολη, Μάιος 1590.
5. Πρακτικά της Συνόδου της Κωνσταντινουπόλεως του 1593 περί της καθιέρωσης του πατριαρχείου Μόσχας, Κωνσταντινούπολη, 12 Φεβρουαρίου 1593.
6. Γράμμα του πατριάρχη Ιεροσολύμων Σωφρονίου στον τσάρο Boris Godunov, Ιερουσαλήμ, 6 Σεπτεμβρίου 1602.
7. Γράμμα του πατριάρχη Ιεροσολύμων Σωφρονίου στον “μεγάλο πρίγκηπα Δημήτρη Ιβάνοβιτς” (ψευδο-Δημήτριο Α'), Ιερουσαλήμ, 1605.
8. Γράμμα του πατριάρχη Ιεροσολύμων Θεοφάνη σχετικά με την αναγνώριση του πατριάρχη Μόσχας Φιλαρέτου Nikitič, Μόσχα-Ιάσιο, 5 Ιουλίου 1619, Ιούλιος 1629.
9. Γράμμα του ιερέα Νικηφόρου Ξενακίου στον κελλάριο της μονής Novospaskij Ιωαννίκιο, Γιαροσλάβ, 27 Φεβρουαρίου 1623.
10. Γράμμα του Θωμά Καντακουζηνού στον πατριάρχη Μόσχας Φιλάρετο Nikitič, Κωνσταντινούπολη, 16 Ιουλίου 1624.

⁴⁸ Β. L. Fonkič (Sostavitel'), *Grečesko-russkie svjazi serediny XVI-načala XVIII vv., Grečeskie dokumenty moskovskih hranilišč, Katalog vystavki*, Μόσχα, 1991, σσ. 65, πίν. 31, ο ίδιος (Comp.), *Graeco-Russian Contacts from the middle of the XVI century up to the beginning of the XVIII century. The Greek documents in Moscow archives, Catalogue of Exhibition*, Μόσχα, 1991, σσ. 69, πίν. 31.

11. Γράμμα του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Κυρίλλου (Λούκαρη) στον τσάρο Mihail Fedoronič, Κωνσταντινούπολη, 1625.
12. Γράμμα του πατριάρχη Αλεξανδρείας Γερασίμου στον τσάρο Mihail Fedoronič, Πατριαρχείο Αλεξανδρείας (;), 16 Σεπτεμβρίου 1625.
13. Γράμμα του ηγουμένου της μονής Διονυσίου [του Αγίου Όρους] στον τσάρο Mihail Fedoronič, Άγιον Όρος, 13 Οκτωβρίου 1625.
14. Αίτηση του Εξάρχου της Μεγάλης Εκκλησίας ιερέα Λασκαράκη, γιου του Λάσκαρη Μαυρομάτη, στον τσάρο Mihail Fedoronič, Μόσχα, Οκτώβριος 1626.
15. Γράμμα του καθηγουμένου της μονής Ιβήρων [του Αγίου Όρους] Ιεζεκιήλ και των αδελφών της μονής στον πατριάρχη Μόσχας Φιλάρετο Nikitič, Άγιον Όρος, 1627.
16. Γράμμα του αρχιμανδρίτη Κυρίλλου, από τα Ιεροσόλυμα, στον γραμματέα της Δούμας Ivan Gramotin, Αγγλία, 1627.
17. Γράμμα του μητροπολίτη Αγχιάλου Χριστοφόρου στον τσάρο Mihail Fedoronič, Ιάσιο, 15 Ιανουαρίου 1628.
18. Γράμμα του δικαίου ιερομονάχου Βενιαμίν και των αδελφών της μονής της Παναγίας Κοσινίτσης στον τσάρο Mihail Fedoronič, Μονή της Παναγίας Κοσινίτσης, 1629.
19. Γράμμα του πατριάρχη Ιεροσολύμων Θεοφάνη στον τσάρο Mihail Fedoronič, Κωνσταντινούπολη, 4 Ιανουαρίου 1630.
20. Γράμμα του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Αθανασίου στον πατριάρχη Μόσχας Φιλάρετο Nikitič, Κωνσταντινούπολη, 20 Μαΐου 1631.
21. Γράμμα του πατριάρχη Ιεροσολύμων Θεοφάνη στον πατριάρχη Μόσχας Φιλάρετο Nikitič, Κωνσταντινούπολη, 1631.
22. Γράμμα του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Κυρίλλου (Λουκάρεως) στον τσάρο Mihail Fedoronič, και στον πατριάρχη Μόσχας Φιλάρετο Nikitič, Κωνσταντινούπολη, 30 Ιουνίου 1633.
23. Γράμμα του πατριάρχη Αλεξανδρείας Γερασίμου στον τσάρο Mihail Fedoronič, Πατριαρχείο Αλεξανδρείας, Οκτώβριος 1635.
24. Γράμμα του πατριάρχη Ιεροσολύμων Θεοφάνη στον τσάρο Mihail Fedoronič, Κωνσταντινούπολη, 21 Σεπτεμβρίου-20 Οκτωβρίου 1638.
25. Γράμμα του πατριάρχη Αλεξανδρείας Μητροφάνη στον τσάρο Mihail Fedoronič, Κωνσταντινούπολη, 3 Οκτωβρίου 1638.
26. Γράμμα του Ivan Petron στον τσάρο Mihail Fedoronič, Ιάσιο, 4 Δεκεμβρίου 1638.
27. Γράμμα του διδασκάλου και θεολόγου της Μεγάλης Εκκλησίας Γαβριήλ Βλασίου στον τσάρο Mihail Fedoronič, Ιάσιο, 17 Ιανουαρίου 1641.

28. Γράμμα της μητροπόλεως Παλαιών Πατρών στον τσάρο Mihail Fedorovič, Μητρόπολη Παλαιών Πατρών, 12 Οκτωβρίου 1644.
29. Γράμμα του δικαίου Παρθενίου και των αδελφών της μονής Αγίας Αναστασίας Φαρμακολύτριάς στον τσάρο Mihail Fedorovič, Μονή Αγίας Αναστασίας, 1644.
30. Γράμμα του πατριάρχη Αλεξανδρείας Νικηφόρου στον τσάρο Mihail Fedorovič, Ιάσιο, 18 Φεβρουαρίου 1645.
31. Αίτηση του μητροπολίτη Παλαιών Πατρών Θεοφάνη στον τσάρο Mihail Fedorovič, Μόσχα, 25 Ιουνίου 1645.
32. Γράμμα του πατριάρχη Ιεροσολύμων Παΐσιου στον τσάρο Mihail Fedorovič, Κωνσταντινούπολη, 18 Ιουλίου 1645.
33. Γράμμα του δημάρχου της πόλεως Krasnyj K. Georgiev στον τσάρο Aleskej Mihailovič, Krasnyj, 11 Οκτωβρίου 1645.
34. Γράμμα του αρχιεπισκόπου Θεσσαλίας στον τσάρο Aleksej Mihailovič, Κωνσταντινούπολη, 14 Αυγούστου 1646.
35. Γράμμα του διδασκάλου της Μεγάλης Εκκλησίας και ιεροκήρυκα του Ευαγγελίου Γαβριήλ Βλασίου στον τσάρο Aleksej Mihailovič, Ιάσιο, 21 Οκτωβρίου 1646.
36. Γράμμα του πατριάρχη πρώην Κωνσταντινουπόλεως Αθανασίου (Πατελλάρου) στον τσάρο Aleksej Mihailovič, Ιάσιο, Οκτώβριος 1646.
37. Γράμμα του πατριάρχη Αλεξανδρείας Ιωαννικίου στον τσάρο Aleksej Mihailovič, Κωνσταντινούπολη, 1647.
38. Γράμμα του αρχιμανδρίτη της μονής Ιβήρων [του Αγίου Όρους] Παχωμίου και των αδελφών της μονής στον τσάρο Aleksej Mihailovič, Άγιον Όρος, 15 Ιουνίου 1648.
39. Γράμμα του αρχιμανδρίτη της μονής Ιβήρων [του Αγίου Όρους] Παχωμίου στον αρχιμανδρίτη της μονής Novospasskij Νίκωνα, Άγιον Όρος, 15 Ιουνίου 1648.
40. Γράμμα του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Παρθενίου στον τσάρο Aleksej Mihailovič, Κωνσταντινούπολη, Μάρτιος 1650.
41. Γράμμα του πατριάρχη Ιεροσολύμων Παΐσιου στον ατμάνο Bogdan Žmel'nickyj, Τεργοβίσι, 29 Σεπτεμβρίου 1650.
42. Γράμμα του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ιωαννικίου στον τσάρο Aleksej Mihailovič, Κωνσταντινούπολη, Νοέμβριος 1651.
43. Γράμμα του καθηγουμένου Μακαρίου και των αδελφών της μονής [της Ακροτηριανής –sic–] στον τσάρο Aleksej Mihailovič, Κρήτη, 25 Απριλίου 1652.
44. Γράμμα του πρωτοσυγγέλλου Ιεροσολύμων Γαβριήλ στον τσάρο Aleksej Mihailovič, Κωνσταντινούπολη, Αύγουστος 1652.

45. Γράμμα του πατριάρχη Αντιοχείας Μακαρίου στον τσάρο Aleksej Mihailovič, Κωνσταντινούπολη, 22 Νοεμβρίου 1652.
46. Γράμμα του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Παΐσιου στον τσάρο Aleksej Mihailovič, Κωνσταντινούπολη, 24 Νοεμβρίου 1652.
47. Επιβεβαιωτικό γράμμα του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Παΐσιου σχετικά με την Τιμία Κάρα του αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου, Κωνσταντινούπολη, 1652.
48. Γράμμα του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Παΐσιου και της Συνόδου, το οποίο επιβεβαιώνει τη γνησιότητα της εικόνας της Παναγίας των Βλαχερνών, την οποία κατέχει ο πρωτοσύγκελλος των Ιεροσολύμων Γαβριήλ, Κωνσταντινούπολη, Μάρτιος 1653.
49. Γράμμα του μητροπολίτη Θεσσαλίας Γαβριήλ στον τσάρο Aleksej Mihailovič, Κωνσταντινούπολη, Μάρτιος-Ιούνιος 1653.
50. Γράμμα του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ιωαννικίου στον τσάρο Aleksej Mihailovič, Κωνσταντινούπολη, Οκτώβριος 1653.
51. Αντίγραφο του από 20 Ιουλίου 1648 επιβεβαιωτικού γράμματος σχετικά με τα λείψανα που μεταφέρθηκαν από την Κρήτη στην Κωνσταντινούπολη, Κωνσταντινούπολη, 1653.
52. Διήγηση περί της Κρήτης του αρχιμανδρίτη της μονής Παναγίας της Ακροτηριανής [sic] Νεοφύτου, Μόσχα, 1653.
53. Γράμμα του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Αθανασίου (Πατελλάρου) στον τσάρο Aleksej Mihailovič, (Lubny), 22 Μαρτίου 1654.
54. Γράμμα του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Παΐσιου στον πατριάρχη Μόσχας Νίκωνα, Κωνσταντινούπολη, Ιούνιος 1654.
55. Γράμμα του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Παΐσιου στον ατμάνο Bogdan Źmel'nickyj, Κωνσταντινούπολη, 29 Ιουλίου 1654.
56. Γράμμα του πρωτοσυγγέλλου Ιεροσολύμων Γαβριήλ στον τσάρο Aleksej Mihailovič, Κωνσταντινούπολη, 10 Δεκεμβρίου 1654.
57. Γράμμα των ζωγράφων αδελφών Ιωάννη και Γεωργίου στον πατριάρχη Μόσχας Νίκωνα, Κωνσταντινούπολη, 25 Ιουλίου 1655.
58. Γράμμα του πατριάρχη Ιεροσολύμων Παΐσιου στον τσάρο Aleksej Mihailovič, Ιάσιο (;), Αύγουστος 1655.
59. Γράμμα του καθηγουμένου της Νέας Μονής της Χίου Μακαρίου και των αδελφών στον πατριάρχη Μόσχας Νίκωνα, Χίος, Νοέμβριος 1657.

60. Γράμμα του αρχιμανδρίτη Συμεών, ιερομονάχου της μονής Αγίου Γεωργίου της επισκοπής Αρδαμερίου και Γαλατίστης, στον τσάρο Aleksej Mihailovič, Putivl', 28 Ιανουαρίου 1658.
61. Γράμμα του αρχιεπισκόπου Κυρίλλου από τη Νέα Μονή της Χίου στον τσάρο Aleksej Mihailovič, Μόσχα, 14 Μαΐου 1660.
62. Γράμμα του αρχιεπισκόπου Κυρίλλου από τη Νέα Μονή της Χίου στον τσάρο Aleksej Mihailovič, Μόσχα, 14 Μαΐου 1660.
63. Γράμμα των μοναχών της μονής Ιβήρων [του Αγίου Όρους] στον τσάρο Aleksej Mihailovič, Άγιον Όρος, 1660.
64. Γράμμα των επιτρόπων της εκκλησίας της Θεοτόκου Χρυσοπηγής στον τσάρο Aleksej Mihailovič, Κωνσταντινούπολη, 2 Φεβρουαρίου 1662.
65. Απαντήσεις των τεσσάρων οικουμενικών [sic] πατριαρχών σχετικά με τη βασιλική και πατριαρχική εξουσία, Κωνσταντινούπολη, Μάιος 1663.
66. Γράμμα του πατριάρχη Ιεροσολύμων Νεκταρίου στον τσάρο Aleksej Mihailovič, Ιάσιο (;), 20 Μαρτίου 1664.
67. Απόφαση της Συνόδου της Μόσχας περί της καθαιρέσεως του πατριάρχου Νίκωνα, Μόσχα, 12 Δεκεμβρίου 1666.
68. Γράμμα του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Μεθοδίου στον πατριάρχη Μόσχας Ιωάσαφ, Κωνσταντινούπολη, Μάιος 1668.
69. Γράμμα του πατριάρχη Ιεροσολύμων Δοσιθέου στον τσάρο Aleksej Mihailovič, Φιλιππούπολη, 1 Νοεμβρίου 1669.
70. Γράμμα του Διονυσίου Ιβηρίτη στο μητροπολίτη Γάζης Παΐσιο Λυγαρίδη, Βουκουρέστι, 11 Απριλίου 1670.
71. Γράμμα του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ιακώβου σχετικά με την άρση της ποινής της καθαιρέσεως του πατριάρχη Μόσχας Νίκωνα, Κωνσταντινούπολη, Μάιος 1682.
72. Γράμμα του πατριάρχη Ιεροσολύμων Δοσιθέου σχετικά με την άρση της ποινής της καθαιρέσεως του πατριάρχη Μόσχας Νίκωνα, Κωνσταντινούπολη, Μάιος 1682.
73. Γράμμα του πατριάρχη Ιεροσολύμων Δοσιθέου στον τσάρο Fedor Alekseevič, Κωνσταντινούπολη, Μάιος 1682.
74. Συνθήκη ειρήνης μεταξύ Τουρκίας και Ρωσίας περί των συνόρων, σε μετάφραση στην ελληνική γλώσσα από τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, Κωνσταντινούπολη, 1682.
75. Αρχιεπισκόπου Ιωαννικίου, Περιγραφή του Όρους Σινά, Όρος Σινά, Απρίλιος 1688.

76. Γράμμα του πατριάρχη πρώην Κωνσταντινουπόλεως Διονυσίου στους τσάρους Ιωάννη, Πέτρο και στην τσαρίνα Σοφία, Βουκουρέστη, Δεκέμβριος 1688.
77. Γράμμα του πατριάρχη Ιεροσολύμων Δοσιθέου στον πατριάρχη Μόσχας Αδριανό, Βλαχία, 10 Αυγούστου 1693.
78. Κατάλογος εικόνων και εκκλησιαστικών αντικειμένων που στάλθηκαν από τσάρους της Ρωσίας ως δώρα στη Μεγάλη Εκκλησία και χάθηκαν σε πυρκαϊά, Κωνσταντινούπολη, όχι πιο αργά από τον Απρίλιο του 1694.
79. Γράμμα του ηγουμένου Ιακώβου και των αδελφών της μονής του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου της Πάτμου στον τσάρο Πέτρο Α', Πάτμος, Απρίλιος 1696.
80. Γράμμα του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Καλλινίκου στον τσάρο Πέτρο Α', Κωνσταντινούπολη, 1 Αυγούστου 1700.
81. Γράμμα της μονής Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου της Πάτμου στον τσάρο Πέτρο Α', Πάτμος, Μάρτιος 1704.
82. Γράμμα της μονής της Θεοτόκου της Μαυρομολιτίσης στον τσάρο Πέτρο Α', Μονή της Θεοτόκου της Μαυρομολιτίσης, 10 Δεκεμβρίου 1704.

22. Στις 12 Οκτωβρίου 1991, με ρωσική κυβερνητική απόφαση, τα αρχεία του κομμουνιστικού κόμματος της Σοβιετικής Ενώσεως αποτέλεσαν τη βάση για την ίδρυση δύο νέων αρχειακών μονάδων: α. *Του Ρωσικού Κέντρου Διαφύλαξης και Μελέτης Εγγράφων της Νεώτερης Ιστορίας* (RCHIDNI) και β. *Του Κέντρου Διαφύλαξης Εγγράφων της Σύγχρονης Εποχής* (CHSD).

Από ανακοίνωση την οποία δημοσίευσε ο V. P. Kozlov, διευθυντής του πρώτου Κέντρου⁴⁹, πληροφορούμαστε ότι εκεί υπάρχουν τα αρχεία του κομμουνιστικού κόμματος και των διαφόρων κομματικών ινστιτούτων, που ανέρχονται σε περισσότερες από 500 αρχειακές μονάδες, ότι εκεί υπάρχουν οι αρχειακές μονάδες των Κ. Μαξ, Φ. Έγκελς, Β. Ι. Lenin, Β. Α. Bakunin, Ν. Ι. Buharin, Α. Β. Lunačarskij, Π. Τολιάτι κ.π.ά. και τέλος ότι εκεί μπορεί να βρει ο ερευνητής και τμήμα των "αχρησιμοποίητων ως τώρα αρχειακών μονάδων της *Κομινφόρμ* και τμήμα των αρχείων της *Κομιντέρν*"⁵⁰.

⁴⁹ V. P. Kozlov, "Rossijskij Centr Hranenija i Izučeniija Dokumentov Novejšej Istorii i ego perspektivy", *Novaja i Novejšaja Istorija* 1992, τεύχ. 2, σσ. 192-197. Για τη νέα τάξη πραγμάτων στον τομέα των αρχείων της Ρωσίας την τελευταία τριετία βλ. R. Pikhoya, "«The discovery» of archives in Russia", *Janus* 1993, τεύχ. 1, σσ. 8-10, ο ίδιος (=R. G. Pihoya), "Sovremennoe sostojanie arhivov Rossii" (=Η σημερινή κατάσταση των αρχείων της Ρωσίας), *Novaja i Novejšaja Istorija* 1993, τεύχ. 2, σσ. 3-10, και V. P. Kozlov, "The opening of Russian archives as an indicator of Social change, Problems and perspectives", *Janus* 1993, τεύχ. 1, σσ. 11-17.

⁵⁰ *Κομινφόρμ*: από το *kommunističeskaja informacija*. Το γνωστό "Γραφείο πληροφοριών των κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων". Λειτουργήσε από το 1947 ως το 1956. *Κομιντέρν*: από το

Από ανακοίνωση του P. A. Usikov, διευθυντή του δεύτερου Κέντρου⁵¹, πληροφορούμαστε ότι σ' αυτό βρίσκονται τα νεώτερα έγγραφα του κομμουνιστικού κόμματος, από το 1952 ως το 1991.

Τέλος, από ανακοίνωση των È. N. Šahnazarova και V. N. Štšecilina πληροφορούμαστε⁵² ότι το αρχείο της *Κομιντέρν*, το οποίο, όπως αναφέραμε, βρίσκεται στο Ρωσικό Κέντρο Διαφύλαξης και Μελέτης Εγγράφων της Νεώτερης Ιστορίας "είναι στη διάθεση κάθε ερευνητή"⁵³. Εδώ βέβαια θα παρατηρήσουμε ότι, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, γίνεται λόγος για τμήμα των αρχείων της *Κομιντέρν*.

Είναι γεγονός ότι από τα αρχεία της *Κομινφόρμ*, της *Κομιντέρν* και της *ΚΓΒ*⁵⁴ θα μπορούσαμε κάποτε να πληροφορηθούμε καλύτερα για τις σχέσεις του ΚΚΣΕ με το ΚΚΕ και για την τοποθέτηση της ΕΣΣΔ και του ΚΚΣΕ στα εθνικά μας θέματα (Ελληνοϊταλικός πόλεμος, Μάχη της Κρήτης, η θέση των Βουλγάρων στη Μακεδονία και στη Θράκη το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, Εμφύλιος πόλεμος, Διωγμοί της ελληνικής μειονότητας στην ΕΣΣΔ κ.ά.) και γενικότερα στα σοβιετο-βαλκανικά (σχέσεις της ΕΣΣΔ με την κυβέρνηση του Κεμάλ Ατατούρκ, σχέσεις της ΕΣΣΔ με τα αντιστασιακά κινήματα της Ελλάδας και της Γιουγκοσλαβίας κατά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ρήξη των σχέσεων της *Κομινφόρμ* με τη Γιουγκοσλαβία το 1948, τοποθέτηση του ΚΚΣΕ και της ΕΣΣΔ στο λεγόμενο "μακεδονικό ζήτημα" και τη διαμάχη γι' αυτό μεταξύ Γιουγκοσλαβίας-Βουλγαρίας και Ελλάδας-Γιουγκοσλαβίας κ.ά.).

23. Το δεύτερο δεκαήμερο του Μαΐου 1993 επισκέφτηκε τη Μόσχα, στα πλαίσια της πολιτιστικής και επιστημονικής συνεργασίας μεταξύ Ελλάδας και Ρωσίας, τριμελής ελληνική αντιπροσωπεία με επικεφαλής την κυρία Δόμνα Δοντά, Διευθύντρια της Ε6 Διευθύνσεως Ιστορικού Αρχείου και Ερευνών του Υπουργείου Εξωτερικών, τον κ. Νικόλαο Καραπιδάκη, Διευθυντή των Γενικών Αρχείων του Κράτους, και τον Κωνσταντίνο Κ. Παπουλίδη, Υποδιευθυντή του Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου του Αίμου.

Η ελληνική αντιπροσωπεία, εκτός από τις συζητήσεις τις οποίες είχε με τους υπεύθυνους φορείς της Υπηρεσίας των Κρατικών Αρχείων της Ρωσίας, με επικεφαλής τον κ. P. G. Pihoja, είχε την ευκαιρία να επισκεφτεί και να ανταλλάξει απόψεις με τους υπεύθυνους του *Κέντρου Διαφύλαξης σύγχρονων εγγράφων* (βλ. 22), του *Ιστορικού Αρχείου της Ρωσίας* (όπως ονομάστηκε το πρώην *Κεντρικό Κρα-*

kommunističeskaja internacional. Η γνωστή Α', Β' και Γ' "Διεθνής Οργάνωση των εργατών". Στην Γ' Διεθνή ανήκει και το ελληνικό κομμουνιστικό κόμμα, από το 1920 (πρβλ. και *Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 17, σ. 631, Αθήνα 1980).

⁵¹ P. A. Usikov, "K sozdaniju Centra Hranenija Sovremennoj Dokumentacii", *Novaja i Novejšaja Istorija* 1992, τεύχ. 2, σσ. 198-202.

⁵² È. N. Šahnazarova - V. N. Štšecilina, "Arhiv Kominterna", *Novaja i Novejšaja Istorija* 1992, τεύχ. 3, σσ. 209-214.

⁵³ Ο.π., σσ. 209 και 214.

⁵⁴ Komitet Gosudarstvennoj Bezopasnosti (=Επιτροπή Κρατικής Ασφάλειας).

τικό Αρχείο της Οκτωβριανής Επανάστασεως...) (βλ. 10), του Ρωσικού Κεντρικού Αρχείου Παλαιών Εγγράφων (όπως ονομάστηκε το πρώην Κεντρικό Κρατικό Αρχείο Παλαιών Εγγράφων) (βλ. 12), του Ινστιτούτου Σλαβολογίας και Βαλκανιολογίας (Μόσχα) και, τέλος, του Ρωσικού Ινστιτούτου Επιστημονικών Ερευνών των Εγγράφων και Αρχείων (Μόσχα), το οποίο έχει προσωπικό 200 άτομα και το οποίο είναι «το μοναδικό στον κόσμο ινστιτούτο στο είδος του», κατά τον κ. Ν. Καραπιδάκη.